

ՀԱՅ – ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ Ռուբեն Մելքոնյան

Հայաստանի եւ Թուրքիայի միջեւ ստորագրված արձանագրությունները եւ սկիզբ առած գործընթացը պատճառ են դարձել բուռն քննարկումների, տեսակետների բախման: Արձանագրությունները ոչ միանշանակ են ընդունվել երկու երկրների քաղաքական, հասարակական, գիտավերլուծական շրջանակների կողմից եւ առաջ բերել տարատեսակ մեկնաբանություններ: Ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Թուրքիայում ընթացող քննարկումների առանցքն են կազմում արձանագրությունների որոշակի կետեր, որոնց հետ կապված՝ հասարակությունների տարբեր հատվածներ լուրջ մտահոգություններ ունեն: Այս ամենը թույլ է տալիս ենթադրել, որ արձանագրությունների որոշակի դրույթներ հնարավոր է մեկնաբանել երկակի, ուստի՝ մասնագիտական հանրության խնդիրն է հստակ առանձնացնել շահարկումները, ամբոխահաճո ձեւակերպումները՝ իրականությունից:

Այս իմաստով, անդրադառնալով արձանագրություններում առկա որոշ կետերի, առանձնացնենք նախատեսվող միջկառավարական հանձնաժողովի եւ մասնավորապես պատմական հարթության խնդիրներով զբաղվող ենթահանձնաժողովի հարցը:

Նախ հիշենք, որ ստորագրված արձանագրություններով նախատեսվում է ստեղծել միջկառավարական հանձնաժողով, որը բաղկացած կլինի յոթ ենթահանձնաժողովներից՝ քաղաքական, ճանապարհային, հաղորդակցության, էներգետիկ եւ ենթակառուցվածքների, իրավական, գիտության եւ կրթության, առելտրի, զբոսաշրջության եւ տնտեսական համագործակցության, բնապահպանական, պատմական հարթության հարցերով զբաղվող: Ահա հենց այս վերջին ենթահանձնաժողովի ստեղծումը շատերին թույլ է տալիս այն կապել Հայոց ցեղասպանության հարցի հետ:

Մեզ համար հստակ է, որ Ցեղասպանության եղելության փաստը երբեք քննարկման առարկա չի կարող լինել: Այս մասին բազմիցս հայտարարել են հայաստանյան իշխանությունները. մասնավորապես ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանը հոկտեմբերի 10-ի իր ուղերձում հստակ առանձնացրեց չորս կետ, որոնք առավել մտահոգում էին մեր հասարակությանը, եւ հատուկ շեշտեց. «Ցանկացած հարաբերություն Թուրքիայի հետ չի կարող կասկածի տակ դնել հայ ժողովրդի հայրենազրկման ու ցեղասպա-

նության իրողությունը: Միջկառավարական հանձնաժողովի համապատասխան ենթահանձնաժողովը պատմաբանների հանձնաժողով չէ»:

Իսկ Թուրքիայում իշխանությունը փորձում է այս ենթահանձնաժողովը ներկայացնել որպես մի օղակ, որն, իբրև թե, քննելու է Հայոց ցեղասպանության եղելության փաստը: Սակայն հարկ է նկատել, որ նման ենթահանձնաժողովի ստեղծման հանգամանքը լուրջ քննադատության է ենթարկվում նաև Թուրքիայում. խնդիրն այն է, որ Թուրքիայում պետական մակարդակով տասնամյակներով քարոզվել է, որ Հայոց ցեղասպանությունը սուտ է, նման բան չկա, այս ուղղությամբ գրվել են բազմաթիվ «գիտական գրքեր», ստեղծվել են Ցեղասպանությունը ժխտող կառույցներ եւ այլն: Եվ հիմնվելով այս ամենի վրա՝ թուրքական ընդդիմությունը հարց է բարձրացնում, թե ինչ են քննելու թուրքերն այդ ենթահանձնաժողովի շրջանակներում, մի՞թե այն ցեղասպանությունը, որը տեղի չի ունեցել: Եվ այդ պարագայում ի՞նչ պատասխան են տալու այն բազմամիլիոն հասարակությանը, որին տասնամյակներով քարոզել են հակառակը:

Ինչպես ցույց են տալիս մեր անձնական շփումները թուրքական քաղաքական, քաղաքագիտական, հասարակական տարբեր շրջանակների հետ՝ Թուրքիան, ի վերջո, իրատեսորեն մոտենալով հարցին՝ հասկացել է, որ հայկական կողմի համար Ցեղասպանությունը կասկածի ենթարկելու ցանկացած քայլ անընդունելի է, եւ այս պարագայում թուրքական կողմը կարող է արժարժել հարցը միայն ամբոխահաճո հռետորաբանության շրջանակներում:

Կարելու է նաև միջկառավարական հանձնաժողովի եւ նրա օրակարգի ձեւավորման հարցը, որը դեռեւս կանոնակարգված չէ: Հայաստանի եւ Թուրքիայի միջև երկկողմ հարաբերությունների զարգացման մասին արձանագրությունում նշված է, որ «Միջկառավարական հանձնաժողովի եւ նրա ենթահանձնաժողովների *աշխատածեւերի մշակման նպատակով*, սույն Արձանագրության ուժի մեջ մտնելուն հաջորդող օրվանից 2 ամիս անց, կստեղծվի աշխատանքային խումբ՝ երկու արտոգործնախարարների ղեկավարությամբ: Սույն Արձանագրության ուժի մեջ մտնելուց հետո 3 ամսվա ընթացքում այդ աշխատածեւերը կհաստատվեն նախարարական մակարդակով»: Այսինքն՝ մշակվելիք աշխատածեւերի հրապարակումից հետո նոր միայն պարզ կդառնա, թե ինչպես կարող են ձեւավորվել ենթահանձնաժողովների օրակարգերը, ինչ թեմաներ՝ ինչպիսի ձեւակերպումներով կարող են դառնալ քննարկման առարկա: Ուստի սխալ է հայտարարել, որ պատմական հարթությամբ զբաղվող ենթահանձնաժողովը քննարկելու է Ցեղասպանության հարցը, ինչպես պնդում են թուրքերը, քանի որ ստեղծվելու է մաներելու լայն դաշտ, ու հայկական կողմը պետք է ձգտի այդ ամենը տանել իրեն ձեռնտու ուղղությամբ:

Արձանագրության մեջ պատմական հարթությամբ զբաղվող ենթահանձնաժողովի վերաբերյալ ձեւակերպումը բավական լայն է ու թույլ է տալիս կատարել տարբեր մեկնաբանություններ. *«Իրականացնել երկու ժողովուրդների միջեւ փոխվստահության վերականգնմանն ուղղված պատմական հարթության երկխոսություն, այդ թվում՝ պատմական փաստաթղթերի եւ արխիվների գիտական, անկողմնակալ ուսումնասիրության միջոցով գոյություն ունեցող խնդիրների հստակեցմանն ու առաջարկների ձեւակերպման համար»*: Մեր կարծիքով՝ երկու ժողովուրդների միջեւ փոխվստահությանն ուղղված քայլերից կարող է լինել հենց Ցեղասպանության հետեւանքների վերացումը, որոնք կարող են բազմաթիվ լինել: Օրինակ՝ որպես Ցեղասպանության հետեւանք կարելի է դիտարկել պատմական Հայաստանի տարածքում մշակութային ժառանգության կործանումը. այդ տարածքների հայկական եկեղեցիները մինչ օրս համապատասխան կառույցներում գրանցված չեն որպես *հայկական եկեղեցի*, չեն պատկանում Հայ Առաքելական եկեղեցու Պոլսի պատրիարքարանին: Ի դեպ, արձանագրության մեջ հստակ նշվում է, որ կողմերը պարտավորվում են *«աշխատանք տանել երկու կողմերի մշակութային ժառանգության պահպանման նպատակով»*: Ցեղասպանության հետեւանքների վերացման շարքում կարելի է դիտել նաեւ այն, որ անհրաժեշտ է համապատասխան միջավայր ստեղծել, որպեսզի Ցեղասպանության տարիներին իրենց արմատից բռնի հեռացված, ուժացված հայերի սերունդները կարողանան վերագտնել եւ բացահայտ տեղ կանգնել իրենց իրական էթնիկ ինքնությանը:

Բացի այդ, «պատմական հարթություն» հասկացությունը չպետք է միայն սահմանափակվի ցեղասպանության հարցով: Կան բազմաթիվ այլ հարցեր, որոնք ուղղակիորեն կապված են հայ եւ թուրք հասարակությունների միջեւ վստահության կորստի հետ, որի ուղղությամբ էլ հենց նախատեսվում է աշխատանքներ կատարել: Այդ ամենի համատեքստում չի բացառվում, որ ի հայտ գան Օսմանյան կայսրության եւ Թուրքիայի պատմության լավ չլուսաբանված էջեր, արխիվային այնպիսի փաստաթղթեր, որոնք ցույց կտան նաեւ հանրապետական Թուրքիայի հակաիրավական մոտեցումը հայերի նկատմամբ: Մասնավորապես, 1920-ականների վերջին հազարավոր հայերի տեղահանությունը եւ աքսորը, 1937–1938թթ. Դերսիմի ապստամբության ճնշման ժամանակ այնտեղ ապաստանած հայերի նկատմամբ պետական խտրական մոտեցումը, 1941թ. կիրառված աննախադեպ գորակոչը, որի թիրախներն էին ոչ մուսուլման ժողովուրդների չափահաս տղամարդիկ, 1942թ. գործածության մեջ դրված «Ունեցվածքի հարկը», որի հետեւանքով կործանիչ հարված հասցվեց հայկական գործարար խավին, Թուրքիայի

Հանրապետությունում տարբեր տարիներին անցկացված «գաղտնի մարդահամարները» եւ այլն:

Արձանագրություններում շոշափվում է արխիվների եւ դրանց ուսումնասիրման հարցը: Անդրադառնալով հատկապես թուրքական արխիվներին՝ հարկ ենք համարում կատարել հետեւյալ դիտարկումները: Թուրքական տարատեսակ արխիվների արդեն միայն հրապարակված փաստաթղթերի ճիշտ մեկնաբանման եւ կիրառման դեպքում հնարավոր է դրանք գործածել թուրքական կողմի դեմ: Օրինակ՝ երիտթուրքական պարագլուխներ Թալեաթի եւ Էնվերի հրամանները եւ նամակագրությունը, որոնք առնչվում են հայ որբ երեխաների բռնի իսլամացմանը, նույն Թալեաթի հրահանգները բռնի իսլամացված հայերի թվաքանակի, աշխարհագրական տարածման եւ այլ հարցերի մասին: Սակայն, միեւնույն ժամանակ, պետք է զգույշ լինել եւ տարբերել այն սահմանը, որից այն կողմ կարող են սկսվել գիտական երկարատեւ քննարկումները, որոնց մեջ էլ հենց ցանկանում են ներքաշել հայկական կողմին: Արխիվների հետ կապված հաջորդ հարցն այն է, որ ըստ տարբեր, այդ թվում եւ թուրքական աղբյուրների, Թուրքիայի արխիվները բազմիցս ենթարկվել են զտման, եւ ոչնչացվել է վտանգավոր փաստաթղթերի մեծ մասը: Միգուցե այդ է պատճառը, որ թուրք պաշտոնյաներն այդքան վստահ հայտարարում են, թե իրենց արխիվները բաց են:

Քննադատության է ենթարկվում նաեւ այն դրույթը, համաձայն որի՝ պատմական հարթությամբ զբաղվող ենթահանձնաժողովի աշխատանքներին կարող են մասնակցել օտարերկրյա մասնագետներ: Սակայն արձանագրություններում օտարերկրյա մասնագետներին ներգրավելու մասին հստակ նշված է. «*Ըստ անհրաժեշտության, միջազգային փորձագետները կմասնակցեն ենթահանձնաժողովների աշխատանքներին*»: Իսկ անհրաժեշտությունը կորոշվի աշխատածեւերում, որտեղ կողմերից յուրաքանչյուրը կունենա որոշիչ ձայն, եւ հարցը կլուծվի երկկողմ համաձայնությամբ:

Վերջում հարկ է նշել, որ միջկառավարական հանձնաժողովի գաղափարը հայկական արտաքին քաղաքականության օրակարգում նոր չի ի հայտ եկել: Մասնավորապես, 2005թ. Թուրքիայի վարչապետ Էրդողանը նամակ էր հղել նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանին՝ առաջարկելով ստեղծել պատմաբանների հանձնաժողով եւ քննարկել Ցեղասպանության հարցը: Իր պատասխան նամակում նախագահ Քոչարյանն ասել էր, որ նախ պետք է հարաբերություններ ստեղծել, իսկ հետո՝ միջկառավարական հանձնաժողով, որը կարող է անդրադառնալ տարատեսակ հարցերի: Սա թույլ է տալիս ենթադրել, որ նման մոտեցումը Հայաստանի որդեգրած սկզբունքային դիրքորոշումների զինանոցի տարրերից է:

**ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԿՐՈՆԱՓՈՒՆ ԶԱՅՈՒԹՅԱՆ
ԹՎԱՔԱՆԱԿԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ.
ՉԱՅԱԽՈՍ ՉԱՄՇԵՆՑԻՆԵՐ**

Սերգեյ Վարդանյան

Օսմանյան կայսրությունում տարբեր դարերում մահմեդականացված հայերի մասին շատ քիչ է գրվել: Գիտնականները հաճախ շրջանցել են այդ թեման կամ էլ բավարարվել միայն կրոնափոխության որոշ փաստեր արձանագրելով: Անշուշտ, այստեղ մեծ էր Թուրքիայի իշխանությունների դերը, որոնց հաճո չէր իրենց հպատակների բռնի մահմեդականացման մասին նյութերի հրապարակումը: Կարելուր հանգամանք էր նաեւ հայ իրականության մեջ տիրող այն մտայնությունը, թե կրոնափոխներն այլեւս հայ չեն: Նույնիսկ «Մեղու Չայաստանի» թերթում քննարկվում էր այն հարցը, թե կաթոլիկ եւ բողոքական հայերին կարելի՞ է հայ համարել: Ի պատասխան, հայ մեծանուն գրող Րաֆֆին 1880թ. «Մշակում» գրում է. *«Երկրագնդի վրա թե՛ քաղաքակիրթ եւ թե՛ վայրենի ազգերի մեջ չկա եւ չի եղել մի ազգություն, որ մեկ եկեղեցու պատկաներ: ...«Մշակի» մեջ կարող են գրել որպես լուսավորչական, այնպես էլ կաթոլիկ, բողոքական, մահմեդական եւ հունադավան հայերը, նա ազգային օրգան է եւ ոչ՝ եկեղեցական: ...Մենք մեկ ազգի որդիներ ենք, մենք միեւնույն ընտանիքի զավակներն ենք: ...Կաթոլիկությունը, բողոքականությունը եւ մինչեւ անգամ մահմեդականությունը չեն զրկում հային հայ լինելուց...»:*

Մեծ եղեռնի տարիներին Թուրքիայում բազմապատկվեց բռնի կրոնափոխված հայերի թիվը: Նրանց մեջ էր նաեւ արեւմտահայ նշանավոր գրող Երվանդ Օտյանը, որը տարագրվելով, Չալեպից Դամասկոս կեսճանապարհին գտնվող Չամա քաղաքում, Տեր-Ձորի սարսափելի ջարդերի օրերին առերես իսլամություն է ընդունել: Նա իր «Անիծեալ տարիներ» խիստ արժեքավոր հուշագրության մեջ գրում է, որ Չամա հասած գաղթականների բեկորների մեջ կային վեց քահանա եւ երկու ավետարանական պատվելի, որոնց ձեռքակալելով՝ թուրքերը արաբական անապատներ քշելու սպառնալիքով ձեռնամուխ են լինում անհովիվ մնացած հայերի կրոնափոխությանը, եւ 5.000 հոգի առերես կրոնափոխվում է: Սեւ ծովի ափից՝ Տրապիզոնի վիլայեթից, Չամա էին հասել, ինչպես գրում է Ե.Օտյանը, *«30-ի չափ սամսոնցի տարագիր կիներ, որոնք հազար ու մեկ չարչարանքներ է տքըր եկած ինկած էին հոն: ...Այդ խեղճ կիներուն պատմութիւնը*

սրտաճմլիկ էր: Հազիւ թէ Սամսոնէն մեկնած՝ զիրենք բաժնած էին իրենց ամուսիններէն, եղբայրներէն ու զաւակներէն: Ճամբան թուրքերն ու քիւրտերը առեւանգած էին իրենց մանկամարդ ու գեղանի հարսներն ու աղջիկները: Յետոյ մէկ քանի անգամներ կողոպտուած էին: ...Այդ խեղճ կիները այսպէս քանի մը ամիս լեռնէ լեռ տարուելով՝ բերուած էին Հալէպ ու անկէ ալ Համա: Իրենցմէ շատերը յոգնութենէ, տառապանքէ, անօթութենէ ու հիւանդութենէ մեռած էին ճամբան: ...Սամսոնցի կիները մուրացկանի կերպարանքով հասած էին Համա: Գալով սամսոնցի էրիկմարդէրուն, եւ ոչ մէկէն կարելի եղած էր լուր առնել: Հաւանօրէն ամէնքն ալ ջարդուած էին իրենց կիներէն բաժնուելէ ետքը:

...Իթթիհատի կողմէ պատրաստուած էին հազարաւոր խնդրագիրներ, որոնց վրայ պէտք էր միայն աւելցնել հին ու նոր անունները եւ ստորագրել, որուն փոխարէն իրենց կը տրուէր թուրքի կտոր մը, որուն վրայ իսլամական անունը եւ թիւ մը կար: ...Ամէնէն դժուարը եղաւ սամսոնցի կիներուն իսլամացումը: Ասոնք մինչեւ վերջին վայրկեանը մերժեցին հաւատափոխ ըլլալ եւ պատրաստակամութիւն յայտնեցին անապատը տարագրուելու: ...Վերջապէս, մէծ դժուարութեամբ կրցանք զիրենք համոզել: ...Եւ օրերով իրենց լաց ու կոծը չդադրեցաւ»:

Մեծ եղեռնի եւ նրա հետեւանքներից մեկի՝ բռնի կրոնափոխված հայերի մասին հրապարակավ խոսելու արգելանքի պատճառով տասնամյակներ շարունակ Թուրքիայի հայ մտավորականներն ու գիտնականները չէին կարողանում արտահայտվել:

Եվ ուրախալի է, որ բռնի մահմեդականացված հայերի մասին վերջին տարիներս հայկական եւ թուրքական մամուլում բազմաթիվ հրապարակումներ եղան: Ցավոք՝ ուշացած, քանզի մի քանի տասնամյակ ձգված լռությունը անդառնալի կորուստներ պատճառեց: Շատ կրոնափոխվածներ, որ պահպանել էին հայերենը եւ իրենց ծագման մասին հիշողությունը, ԽՍՀՄ – Թուրքիա փակ սահմանի պատճառով կտրվելով Հայաստանից եւ Վրաստանի հայաբնակ շրջաններից, մոռացան մայրենի լեզուն եւ հեռացան իրենց արմատներից: Այդ ընթացքում թուրքական քարոզչությունը իր սեւ գործն էր անում՝ ստեղծելով հայի բացասական կերպար, կեղծելով պատմությունն ու մահմեդականացված հայերի անցյալը: Թուրքիայի հայ հոգեւորականներն էլ, իրենք լինելով իրավագուրկ վիճակում, ոչ միայն չէին կարող օգնության ձեռք մեկնել զավառներում ու լեռնային հեռավոր գյուղերում, այս ու այնտեղ ծվարած կրոնափոխ հայրենակիցներին, այլեւ անգամ նրանց մասին բարձրաձայնել, եւ միանգամայն անսպասելի էր, որ Կ.Պոլսի Հայոց պատրիարք, ամենապատիվ Տ. Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Մութաֆյանը ԱՄՆ կոնգրեսական պատվիրակության հետ 2007թ. մայիսի

30-ին պատրիարքարանում հանդիպման ժամանակ, հիշեցնելով, որ Մեծ եղեռնի տարիներին մեկ ու կես միլիոն «հայ բնակիչներ բնաջնջուեցան», նշեց, որ «Պետք չէ մոռնալ նաեւ, որ տեղահանութեան ընթացքին, տեղահան ըլլալէ փրկուելու համար, մեծ թիւով հայեր մահմետականութիւնը ընդունեցին: Մենք զանոնք եւս մեզմէ կը նկատենք, քանի որ, նոյնիսկ եթէ տարբեր կրօնի մը անցած են, հայերէն կը խօսին եւ հայ մշակոյթը կ'ապրին»: Կարծում ենք, որ պատրիարքի ասածը կարող է տարածվել նաեւ 18-րդ դարում բռնի կրոնափոխված համշենահայերի այն հատվածի վրա, որը պահպանել է հայերենը:

Իսկ որքա՞ն է նրանց թիվն այսօր Թուրքիայում:

Թուրքական իշխանությունները թեև արտաքուստ ցույց են տալիս, որ Թուրքիայում բոլորը թուրք են, իրականում, ներքուստ անհանգիստ են եւ իրենք էլ են փորձում պարզել երկրում բնակվող ազգերի իրական խճանկարը: Թուրքիայի Կայսերի (Կեսարիա), Մալաթիա եւ Էլազըզ (Խարբերդ) քաղաքների համալսարանների գիտնականները, Ազգային անվտանգության խորհրդի հանձնարարությամբ, ուսումնասիրելով Թուրքիայի ազգային փոքրամասնությունները, 2000թ. իրենց կազմած զեկուցագրում, մյուս ազգային փոքրամասնությունների՝ հայերի, քրդերի, արաբների, լազերի կողքին նշել են Ռիգեի եւ Արդվիհի նահանգների 13.000 համշենցիներին: Այնինչ, մեր մոտավոր հաշվումներով, միայն Արդվիհի նահանգի Խոփայի գավառի 32.209 (2007թ.) բնակիչներից շուրջ 20.000-ը համշենցի է: Նրանք բնակվում են Խոփա քաղաքում (բնակչությունը՝ 17.400 մարդ), ինչպես նաեւ մի շարք գյուղերում:

Քանի որ Թուրքիայում բնակավայրերի անվանափոխությունը դարձել է պետական քաղաքականության բաղադրիչ, ուստի ստիպված ենք փակագծերում նշել նաեւ գյուղերի նախկին անունները՝ Քոյունջուլար (Ձալունա, Ձալօնա), Բաշոբա (Խիզի, Խիզօբա), Չավուշլու, Յուղերե (Ձուրփիջի, Ձյուրբուջի), Գյունեշլի (Ձաղրինա, Ձարգինա), Բալըբլը (Ձէնդիդ), Յենդեք (Գարջի), Էշմեքայա (Արդալա), Չիմենլի, Փընարլը (Անչիօղ, Անչօրօխ), Քեմալփաշա (Մաքրիյալ) եւ համանուն գյուղախումբ՝ Քայա (նրա կազմում հետեւյալ գյուղակները կամ թաղամասերը՝ Շանա, Չաքմաղին, Փափաթ, Յալբաշը), Չամուռլու (Չանչախանա, Չանչաղօն), Ուչքարդեշ, Քազիմիյե (Վէյի Սարփ), Օսմանիյե, Քարասմանիյե (Խէձէլօն), Քյոփրուջու Դերեիչի (գյուղախումբը 2000թ. ուներ 4.129 բնակիչ, իսկ 2007-ին՝ 4.597):

Համարյա 2.000 կրոնափոխ, բայց հայախոս համշենցիներ են բնակվում նաեւ հարեւան Բորչկայի գավառի (բնակչությունը 2007թ.՝ 24.133) Բորչկա ավանում եւ Չիֆթեփընար (Չխալա), Գյուրեշեն (Բէյլիվան, Բելլէվան, Բաղլիվօն), Յեշիլքոյ (Գէնչլեր, Մանասթըր) գյուղերում:

Մեր ունեցած տեղեկություններով՝ Սաքարյա նահանգի Աչմաբաշը գյուղում եւս խոսում են հայերեն՝ Խոփայի խոսվածքով: Այսօր այդ նահանգի Քարասու եւ Քոջաալի, ինչպես նաեւ հարեւան Դյուզքե նահանգի Աքչաքոջա գավառներում կան մահմեդական համալսարանների մի շարք գյուղեր՝ Փարալը (հիմնականում բաշ-համալսարաններ, նաեւ խոփացի համալսարաններ. բնակիչները եկել են 1930-ական թթ., նախկին հունական գյուղ է, կա հունական եկեղեցի), Քեսթանեփընարը, Աքթաշ, Քարափելիթ, Ենիդաղ (այժմ՝ Օրթաքոյ), Լահանա, Քարաթավուք, Ենիջե, Յեմշին (այժմ՝ Արմուքլու) եւ Գեղան (այժմ՝ Քոփուքփելիթ), որը նախկինում քրիստոնյա համալսարաններով էր բնակեցված: Ըստ վկայությունների, շրջակա գյուղերի այլազգի բնակիչները վերոհիշյալ գյուղերի համալսարաններին *էրմենի* են ասում:

Այսպիսով, միայն Արդվինի, Սաքարյայի եւ Դյուզքեի նահանգներում բնակվող հայախոս մահմեդական համալսարանների թիվը կրկնակի գերազանցում է Թուրքիայի Անվտանգության խորհրդին ներկայացված զեկուցագրի տվյալները, այնինչ բազմաթիվ հայախոս համալսարաններ են բնակվում նաեւ այլ նահանգներում եւ Ստամբուլում, որտեղ մեկնում են ուսման եւ աշխատանքի նպատակով եւ երբեմն հասնում բարձր պաշտոնների:

Ամփոփելով նշենք, որ *այսօր Թուրքիայում, մոտավոր հաշվումներով, բնակվում է իսլամ դավանող շուրջ 30-35 հազար հայախոս համալսարանի*: Նրանցից շատերը ցանկանում են պատասխան գտնել իրենց եւ զավակներին հուզող այն հարցին, թե ով են, ինչ ազգի են պատկանում: Մենք պետք է օգնենք նրանց ճիշտ կողմնորոշվելու: Իսկ իրենք առայժմ գտել են յուրօրինակ, դիվանագիտական լուծում. քանի որ ծագումով հայ են, բայց քրիստոնյա չեն, մահմեդական են, բայց թուրք չեն, ուստի իրենց չեն անվանում հայ կամ թուրք, այլ՝ համալսարան (հոմալսարան, հոմալսարան), այսինքն՝ ծագումով Ռիզեի նահանգի Յանշեն գավառից:

ՎՐԱՑԱՑԱԾ ՀԱՅ ԿԱԹՈՒԼԻԿՆԵՐ

Արեստակես Սիմավորյան

Տարբեր պատճառներով հայագիտական ուսումնասիրությունների շրջանակից գրեթե դուրս են մնացել վրացացած հայ կաթոլիկները:

Հակառակ պատմական այն իրողությանը, որ ներկայիս հայ կաթոլիկների երկրորդ շերտը Սամցխե-Ջավախք է եկել Արեւմտյան Հայաստանից, վրացական կողմն անընդհատ փորձում է նրանց ներկայացնել որպես «նախկին վրացիներ», ինչը վրացական պատմագիտության պաշտոնական մոտեցումն է դեռ 19-րդ դ. 60-ական թվականներից:

Դեռևս 1860–1880-ական թվականներին վրաց եկեղեցու ներկայացուցիչները գրեթե Վրաստանի ողջ տարածքում, այդ թվում Ախալցխայի եւ Ախալքալաքի գյուղերում, հայ կաթոլիկներին դավանափոխ անելու նպատակով մեծ շարժում էին ծավալել: Թիրախային խումբ էին ընտրվել Ախալքալաքի շրջանի Բավրա, Խուլգումո, Կարտիկան եւ Տուրցխ գյուղերի հայ կաթոլիկները: Երբեմնի վելցիները մերժել էին վրաց հոգեւորականության պահանջը: Ինչպես վկայում է Երվանդ Լալայանը, 1886թ. գավառապետ Սմբաթով իշխանը բնակչության շրջանում աշխարհագիր անցկացնելու ժամանակ փորձել է նրանց գրանցել որպես վրացիներ, սակայն ընդամենը մի տուն էր վախից վրացի գրվել, իսկ մյուսներն ասել էին, որ հայեր են:

«Այդ ընտրությունը պատահական չէր: Քարոզարշավի կազմակերպիչները վերոհիշյալ գյուղերում հաջողություն էին ակնկալում: Նրանք կարծում էին, թե այդ գյուղերի բնակիչները, մասնակիորեն թրքախոս ու կաթոլիկ լինելով, հեշտությամբ կարող էին հակադրվել հայ առաքելականներին եւ ընդունել վրացադավանություն... Չէր տրվում որեւէ բացատրություն, թե ինչու էին վելցիները թուրքերենին զուգահեռ պահպանել հայերենը, հայկական անունները, կենցաղը, ծիսական արարողակարգը, հայկական ինքնագիտակցությունը եւ ինչ հիմքեր կային այդ մարդկանց «վրացի վերածնելու» համար», – մշում է պատմաբան Ա.Մելքոնյանը:

Նույն բանը կրկնվեց նաեւ մենշելիկյան իշխանության ժամանակ: Ազգափոխման եղկելի երեւույթի մասին ժամանակին արտահայտվել է Պողոս Աբելյանը Ախալքալաքի հիմնահարցի մասին զեկուցագրում. «...ինչպես հայախոս հայ կաթոլիկներին (ներկայումս՝ 7-8 հազար), այնպես էլ տաճկախոս հայ կաթոլիկներին (թվով մոտ 9000) վրաց

մենշեհիկյան կառավարության օրոք ու հովանավորությամբ եւ վրաց մամուլի զգալի մասը եւ ինքը՝ մենշեհիկյան կառավարությունը, զանազան խոստումներով ու ահաբեկումներով, հայտարարեցին վրացի կաթոլիկներ... Հայ կաթոլիկների մի մասը՝ անգիտակից, աղքատ, ճնշված մասը, ինքը նույնպես ինքնապահպանման բնագոյից դրդված, իրեն վրացի սկսեց համարել, եւ շատերն իրենց ազգանունները վերածեցին -ձե, -շվիլի վերջավորությունների: Բայց մյուս մասը կանգ չառավ մենշեհիկյան բլոկի հալածանքների դեմ եւ իր մարդկային արժանապատվության դեմ ոչինչ չարեց՝ նա իրեն հայ է համարել, հայ էլ համարում է»:

Մինչեւ Խորհրդային Միության փլուզումը եւ դրան հաջորդող տարիներին վրացական մի քանի պարբերական մշտապես փորձել են հայ կաթոլիկներին համարել «հայացած վրացիներ»: 1990-ական թթ. այս միտումը շարունակվեց հատկապես վրացական ազգայնականության դրսեւորմանը զուգահեռ եւ որոշակի խնդիրներ հարուցեց նաեւ գործնական հարթությունում:

Թեւեւ վրաց հոգեւորականության եւ իշխանությունների՝ հայ կաթոլիկներին դավանափոխ անելու ծրագիրը տապալվեց, այդուհանդերձ, այսօր էլ վրացի մի շարք պատմաբաններ, առանց ծանրակշիռ փաստարկների, հակագիտական մոտեցումներով փորձում են առաջ քաշել այն թեզը, թե Ախալքալաքի գյուղերի հայ կաթոլիկները նախկին վրացիներ են, որոնք հետագայում հայացել են:

Վերջին 10 տարում հայ կաթոլիկների մեջ «վրացի» փնտրելու ապարդյուն ջանքերն արտացոլվել են մի շարք հոդվածներում՝ տգիտության աստիճանի սխալներով:

Այսպես, 1999թ. պատմական գիտությունների դոկտոր Գուրամ Մամուլիան մասնավորապես նշում էր, որ Ախալքալաքի շրջանի ութ թրքախոս «վրացի» կաթոլիկ գյուղերի (Խուլզումո, Կարտիկամ, Տուրցխ, Կուլիկամ, Բավրա եւ այլն) բնակիչներն իրենց հայերի շարքին են դասել:

Ինչպես երեւում է, հեղինակն անտեղյակ է որոշ հարցերում. նախ՝ Կուլիկամում ոչ թե կաթոլիկներ, այլ հայ առաքելականներ են բնակվում: Եվ երկրորդ՝ Ախալքալաքի շրջանում ընդամենը 6 հայ կաթոլիկ գյուղ կա, որոնցից միայն չորսն են թրքախոս եղել, այն էլ՝ մասամբ, եւ վրացական ծագում չեն ունեցել:

2005թ. ոմն Մանանա Ջավախաշվիլի, հղում կատարելով վրացական պատմաբաններին, նշում է, որ 1893թ. ցարական իշխանությունների հրամանով վրաց կաթոլիկ եկեղեցին հայտարարվել է հայկական: Այս տեղեկությունն էլ հիմք է հանդիսացել մի նոր եզրակացության, այն է. «Վրացի կաթոլիկներին կնքել են հայ կաթոլիկ հոգեւորականները՝ տալով

նրանց հայկական անուններ, ինչի պատճառով սկսվել է վրաց կաթոլիկների հայացման գործընթացը»:

Վրաց պատմաբանների մյուս նպատակը հայ մասնագետներին (որոնք առկա փաստական նյութի քննությամբ ներկայացնում են վրացացած հայ կաթոլիկների խնդիրները) հակադարձելն է:

Բնականաբար, այսօր անօգուտ է խոսել մի հարցի (հայացած վրացիների) շուրջ, ինչն իրականում գոյություն չունի: Դրա արմատական դրդապատճառը հայ մասնագետներին իրենց առաջ քաշած արհեստածին խնդիրների մեջ ներքաշելն է, ինչն էլ գիտակցաբար չի ընդունվում վերջիններիս կողմից: Անհասկանալի է, թե որտեղ են «հայացած» վրացի կաթոլիկները, որոնց փորձում են «պեղել» վրաց պատմաբանները:

Հայտնի է, որ հարավկովկասյան հանրապետությունների մեջ Վրաստանն էթնիկ բազմազանությամբ, թերեւս, առաջին տեղում է, որտեղ բնակվում են տարբեր դավանանքների եւ կրոնների ներկայացուցիչներ:

Խորհրդային Միության կազմի մեջ մտնելուց հետո Վրաստանի էթնիկ փոքրամասնությունները շատ շուտ բռնեցին ուժացման ճանապարհը. այդ գործընթացներին կուլ գնաց փոքրաթիվ ուղիների, հույների, օսերի, ասորիների, հրեաների, հայերի ու այլ ազգությունների մի մասը:

Վրացացած հայերի մի մասն էին կազմում նաեւ Սամցխե-Ջավախքի, Գորիի ու Քութայիսի բնիկ հայ կաթոլիկները: Համաձայն հայ կաթոլիկների վրացացման հանգամանքներին խորագիտակ Պիոն Հակոբյանի՝ նրանց վերջնական վրացականացումը տեղի ունեցավ խորհրդային կարգերի հաստատման առաջին տարիներին:

Քանի որ վրացացած հայ կաթոլիկների աշխարհագրական սահմանները բավական ընդարձակ են եւ ներառում են անբողջական գյուղեր, անդրադառնանք դրանցից մի քանիսին:

Վարզավ: Ասպինձայի կազմում գտնվող գյուղ է, որը հարեւան է հայ կաթոլիկ Վարեւան եւ Ալաստան գյուղերին: Բնակիչները բնիկ հայեր էին: Հայտնի է, որ 17-18-րդ դդ. երկրամասը մահմեդականանում էր: Մահմեդականացմանն ընդդիմանալու համար արեւմուտքից եկած եւ այս կողմերում հաստատված կրոնական քարոզիչների միջոցով ընդունել են կաթոլիկություն, արդյունքում՝ կաթոլիկացան վերոհիշյալ եւ ներկայումս անմարդաբնակ Բնելա գյուղերի հայ բնակիչները: Հետագայում վարզավցի հայ կաթոլիկները, պայմանավորված վրացիների ներհոսքով, «գոհաբերել» են մայրենի լեզուն:

Ե.Լալայանը, որը ժամանակին բավական հետաքրքիր հետազոտություն էր կատարել Ջավախքի գյուղերում, նշում է. «Վարզավցիք եւ

խզաբավրացիք բնիկներ են: Սրանք վաղուց մոռացած են իրենց մայրենի լեզուն եւ խոսում են վրացերեն: Եվ թեպետ ընդունած են վրացական սովորություններ, բայց եւ այնպես ընտանեկան կյանքը հայկական է»:

Դա հաստատում են նաեւ սկզբնաղբյուրները: Համաձայն 1886թ. անցկացված ընտանեկան ցուցակագրման՝ Վարզավ գյուղի կաթոլիկների լեզուն եղել է վրացերենը, սակայն էթնիկ պատկանելության դիմաց գրվել է հայ: Օրինակ՝ Լազարովները, Դաթաեւները, Թարխանովները, Թամազովները, Շաբերիձեները: Միայն Դավլաշերիձե ընտանիքն է իրեն վրացի համարել:

Միանգամայն պարզ է դառնում, որ Վարզավի բնակչության մեծ հատվածի էթնիկ ինքնագիտակցությունը դեռեւս պահպանվում էր: Հաշվի առնելով այն, որ այդ մարդահամարի ժամանակ ճնշումներ են կիրառվել հայ կաթոլիկների վրա՝ տարբեր միջոցներով փորձել են նրանց վրացի գրանցել, ինչպես Սմբաթովի պարագայում էր, ակնհայտ է դառնում, որ Վարզավի բնակչության գերակշռող մասն ընդդիմացել է վրացի աշխարհագիրներին եւ ներկայացել որպես հայ: Նույն պատկերն էր նաեւ խզաբավրայում:

Վարզավ գյուղի հարեւան հայ կաթոլիկները մշում էին, որ մինչեւ 1930-ական թթ. վարզավցիները խոսում էին հայերեն:

Խնդիրն այն է, որ վարզավցիների եւ խզաբավրացիների կենցաղում հայերենի իմացությունը «տեղ չուներ»: Ե.Լալայանի վերոնշյալ մեջբերումը հայերենին չտիրապետելու մասին (1890-ական թթ.) համապատասխանում է իրականությանը: Պարզապես հարեւան գյուղերի բնակիչները չեն ըմբռնել, որ նրանց լեզվի իմացությունը, այն էլ՝ առանձին արտահայտություններով, կապված էր եկեղեցական ծիսական արարողությունների հետ, որոնք, բնականաբար, կատարվում էին հայերենով, չնայած սկզբում լատինածես էին: Այլ հարց է, թե արդյոք վրացերենին զուգահեռ ունեին «գաղտնի լեզու»՝ հայերենը, որով շփվում էին միայն տան անդամները:

Վարզավցիները, ըստ Վարեւանի եւ Ալաստանի տարեց բնակիչների, հաճախում էին իրենց գյուղերի եկեղեցիներ, տարբեր տարիներին Խերթվիսից եւ այլ վայրերից Վարզավում հաստատվել էին նաեւ մի քանի վրացական ընտանիքներ, որոնք խառնվել էին տեղաբնիկներին: Ի դեպ, 1910-ական թթ. Վարզավում հովվություն էր անում Կոստանդինոս Շեշաբերիձեն, որն ազգությամբ վրացի էր, եւ դժվար թե նրա օրոք ծիսական արարողությունները կատարվեին հայերենով: Օբյեկտիվորեն հայ կաթոլիկների վրացացման նախադրյալները ձեւավորել են հատկապես լատինածես եւ վրացամետ հայ հոգեւորականները:

Պատահական չէր, որ հետագայում վրացական իշխանությունները Վարզավ գյուղը մտցրին նորաստեղծ Ասպինձայի շրջանի մեջ: Գյուղն ընդամենը երեք-չորս կիլոմետր է հեռու հայկական գյուղերից: Վրացիներն այդպիսով իրենց հսկողության տակ վերցրին այն՝ կտրելով հայկական միջավայրից, ինտեգրելով վրացականին:

Քանի որ Ասպինձայի շրջանում հիմնականում կենտրոնացված էին վրացական գյուղեր, բացառությամբ Դամալայի, սահմանազատումն աշխատեց հոգուտ վրացիների, եւ վարզավցիների մոտ կրկին տիրապետող դարձավ էթնիկ վրացի լինելու հանգամանքը: Ըստ նույն հայ կաթոլիկների՝ այսօր քչերն են ընդունում, որ հայ են, նույնիսկ մի քանի ընտանիքների մայրեր, որոնք սերում են հարեւան հայ կաթոլիկ Ալաստան գյուղից եւ ամուսնացել էին դեռ 1920-ական թթ.: Մի խոսքով՝ այստեղ բնակվում են վրացախոս հայ եւ այլ վայրերից այստեղ տեղափոխված վրացի կաթոլիկներ: Յավելենք, որ այսօր Վարզավ գյուղը ներկայացված է որպես վրացի կաթոլիկների համայնք:

Խզաբավրա: Պատմական փաստերի համաձայն՝ այս գյուղի բնակիչներն առաքելադավան էին եւ Օսմանյան կայսրության օրոք, իսլամացումից խուսափելու համար, ընդունել են կաթոլիկություն: Ազգային եկեղեցուց անջատվելու հետեւանքով խզաբավրացիները մեկուսացել էին հայության հիմնական զանգվածից, ինչը եւ նրանց վերջնականապես վրացախոս դարձրեց:

Խզաբավրացիների մեջ ներքին ամուսնությունների սովորույթը եւս մեծ տեղ ուներ, ինչը յուրահատուկ էր նաեւ հայ կաթոլիկներին ու ձեւավորվել էր դավանանքային հիմքի վրա: Այն վերջիններիս հեռու էր պահում վրաց ուղղափառներից, սակայն ժամանակի ընթացքում այդ սովորույթն այլեւս տեղայնական չէր: Անցյալում խզաբավրացիների հայ լինելու հիշողությունները կամ թույլ արտահայտված ազգային ինքնագիտակցությունը հանգեցրեց նրան, որ խնամություն էին անում հայ կաթոլիկների հետ, ինչը չնչին տոկոս էր կազմում եւ այսօր ընդհանրապես բացակայում է: Նրանք եւս ժխտում են, որ հայ են: Պատահական չէ, որ վերջին տարիներին խզաբավրացիներն ընդդիմացել են մի շարք վրացական թերթերում իրենց հայկական ծագման վերաբերյալ հնչած կարծիքներին:

2007թ. «Ասավալ-դասավալի» վրացալեզու պարբերականի թիվ 13-ում տեղ էր գտել 87-ամյա խզաբավրացի Ստեփանե Մամուկաշվիլու հոդվածը, որտեղ նա ժխտում էր, որ իրենք հայկական ծագում ունեն՝ բերելով արհեստածին փաստարկներ. *«Այն ժամանակ, երբ կաթոլիկ խզաբավրացիները ժամերգություն-պատարագները այլ գյուղերում էին կատարում,*

այդ ծեսի կատարումը հայ կաթոլիկ քահանաները յուրացրին, որոնք մեծ չարություններ կատարեցին: Գրել-կարդալ չիմացող վրացիներին, երեխային կնքելու ժամանակ, անունը հայերեն էին գրում. Վելիջանաշվիլիներին Վելիջանով գրեցին, Թամազաշվիլիներին՝ Թամազով, Մամուկաշվիլիներին՝ Մամուկով եւ այլն: Երբ Խիզաբավրայում եկեղեցու կառուցումն ավարտվում էր, քարի ու փայտի վարպետները հայեր էին, որի պատճառով այդ կաթոլիկ տաճարը ուրիշ շատերի նման հայերին վերագրեցին», – ցավում է պարոն Ստեփանեն»:

Խզաբավրայի կաթոլիկ քահանաները, բացառությամբ Աստվածատուրով Յովհաննեսի (1866թ.), Կոստանդինոս Շեշաբերիծեի (1915թ.) եւ Պաոլո Սիեպանեկիի (1961-1999թթ.), գրեթե բոլորն էլ նույն գյուղի հայեր են եղել: Հետագայում վրացամետ լինելու պատճառով իրենց ազգանվան վերջավորությունը փոխել են վրացականով: Օրինակ, այդ գյուղի քահանան սկզբում Վարծեյան էր, հետագայում, պայմանավորված ռուսահպատակությամբ, դարձել էր Վարծելով, այնուհետև՝ Վարծելաշվիլի: Ահա թե ինչ են պատմում սկզբնաղբյուրները նրա մասին. «...կաթոլիկ հայ էր եւ Վարծելեան եւ հայ անունով էլ քահանայ ձեռնադրուեց, բայց այժմ նոյն մարդը շապիկը փոխելով, վրացի է անուանում իրան» («Մշակ», 1900, N124, էջ 2):

Եվ եթե հայեր չէին խզաբավրացիները, ապա ինչպե՞ս կարող է պատահել, որ Պոլսի, Կովկասի եւ Ալաստանի հայ կաթոլիկներն այդ գյուղի եկեղեցին հիմնովին վերակառուցելու համար գումար հանգանակեցին, երբ դրա կարիքն այնքան շատ ունեին իրենք: Վատիկանյան փաստաթղթերում էլ խզաբավրան Սամցխե-Ջավախքի հայ կաթոլիկ գյուղերի հետ միասին նշվում է որպես հայկական:

Ասպինձայի հայաբնակ Դամալա եւ Ախալքալաքի շրջանի Ալաստան գյուղերի հայ բնակիչները փաստում են, որ երբ նրանց հայ ես ասում, ընդդիմանում են եւ նշում վերը բերված Մամուկաշվիլու տեսակետը: Քչերն են ընդունում իրենց հայկական ծագումը: Ինչպես երեւում է, վրացական ազգանունները հայկականով փոխելու վրաց պատմաբանների կեղծ հավաստիացումներն արմատավորվել են խզաբավրացիների գիտակցությունում, եւ այն փոխանցվում է սերնդեսերունդ:

Առնվազն զավեշտալի է այն, որ եթե վրացի կաթոլիկներին հայացրել էին հայ քահանաները՝ փոխելով նրանց անուն-ազգանունները, ինչպես նշում է Մանանա Ջավախաշվիլին, ապա ինչպե՞ս եղավ, որ խզաբավրայի կաթոլիկների անունների փոփոխությունից հետո նրանք չհայացան: Հայկական միջավայրը չի մոռանում, որ նրանք հայկական ծագում ունեն եւ մշտապես, շփման ժամանակ, հիշեցնում է նրանց էթնիկ ծագման

մասին. «Մեր մասին ասում են, որ մենք հայ ենք, ես շատ հաճախ եմ լսում այդ մասին», – մշում է վրացի կաթոլիկ մի կին:

Վերջին տարիների վրաց-ռուսական քաղաքական լարվածության համատեքստում ի հայտ եկան նոր իրողություններ: Վրացացած հայերի մի քանի սերունդ վերականգնեցին հայկական ազգանունները¹: Սակայն մեզ հայտնի չէ, թե արդյոք այդ գործողություններում ներգրավված էր Սամցխե-Ջավախքի վրացացած հայությունը, ու թե ինչ շարունակություն կունենա այդ գործընթացը:

Թեև փաստեր չունենք, բայց պետք է որ վրացական իշխանությունները (մենշեխկյան եւ խորհրդային) մշտական ուշադրության կենտրոնում պահեին Սամցխե-Ջավախքում եւ ողջ Վրաստանում վրացացած հայության տարբեր շերտերի շրջանում տեղի ունեցող բազմաթիվ գործընթացները: Նրանք գուցե ամեն կերպ փորձել են կասեցնել վերջիններիս ազգային ինքնագիտակցության որեւէ դրսեւորում՝ հետագայում բարդություններից խուսափելու համար:

Որպես ազգային ինքնագիտակցության բռնի արգելակման միջոց վրացական իշխանությունների համար հզոր գործոն է հանդիսանում ուղղափառացումը, քանի որ այդ երկրում ուղղափառ լինելը համազոր է վրացի լինելուն: Եթե Վարզավ եւ Խզաբավրա գյուղերը զերծ են մնում ուղղափառացման հարվածներից, ապա հակառակ պատկերն է Ախալցխայի, Ադիգեմի վրացացած հայ կաթոլիկների շրջանում, որոնց դավանափոխման գործընթացը մեծ չափերի է հասնում: Այդ մասին բարձրաձայնել են նաեւ Վատիկանի ներկայացուցիչները: Իրադրությունն ավելի պատկերավոր նկարագրելու համար մեջբերենք, այսպես կոչված, «վրացի կաթոլիկների» վերաբերյալ մի քանի փաստեր, որի մասին վկայում են հայ տեղաբնիկները:

«Իվլիտայի Աստվածամոր եկեղեցին, մեր ընտանիքում հաշվվում էր ամենագորավորը: Ես դեռ փոքրուց այնտեղ շատ եմ հաճախել, սակայն այն ժամանակ այն հանդիսանում էր կաթոլիկ հայերի եկեղեցի, եւ վրացիներն այնտեղ չէին էլ գնում: Դե, ինչպես ես իմացել եմ մեր մեծերից, Ախալցխայի շրջանում Իվլիտան, ինչպես նաեւ Ադիգեմում Ուդեմ եւ Արալը, կամ էլ Խիզաբավրան (գյուղ Ասպինձայի շրջանում) եղել են կաթոլիկ հայաբնակ գյուղեր, սակայն ներկայումս նրանք համարվում են կաթոլիկ «վրացական», եւ թե դա ինչպես տեղի ունեցավ, ես մինչեւ հիմա չեմ էլ հասկանում», – ասում է 73-ամյա տիկին Լուսինեն եւ շարունակում, որ «վրաց կաթոլիկ» հասկացություն այս տարածաշրջանում իրականում չկա: Պարզապես նրանք այն հայերն են, ովքեր ժամանակի ընթացքում այս կամ այն պատճառով կամ էլ չգիտնալով վրացիների ճնշումներին՝

«փոխել» են իրենց ազգությունը եւ այժմ արդեն կոչվում են «վրացիներ»: Այդ պատճառով էլ առանց մեկնաբանելու ուղղափառ վրացիները «վրացի կաթոլիկներին» կոչում են դավաճաններ եւ վերաբերվում են ընդգծված արհամարհանքով: Իսկ «վրացի կաթոլիկներն» էլ, որպեսզի դուրս գան այս իրավիճակից, ստիպված են առաջնորդվել «Հռոմի պապից էլ կաթոլիկ» ասացվածքով եւ իրենց ձեւացնել ավելի մոլեռանդ ազգայնական վրացիներ»:

«Ես ինքս անձամբ ունեն բարեկամներ, ովքեր այսօր համարվում են վրացիներ, սակայն չէ՞ որ փաստը մնում է փաստ, որ նրանց երակներում հոսում է Վարդանյանների արյունը, եւ ազգանունները փոխելով դարձել են Վարդենաշվիլի, չէ՞ որ չի կարելի փոխել ամեն ինչ», – ասում է Ախալցխայի բնակիչ Կարապետը եւ ավելացնում, որ այդ դեպքից հետո իր եւ իր նոր «վրացի» բարեկամների հարաբերություններն այնքան էլ դրական չեն: – «Ստեղծվել է մի իրավիճակ, որ եթե ուզում ես դառնալ պաշտոնյա կամ կյանքում հասնել ինչ-որ բանի, ուրեմն պետք է դառնաս ոչ միայն «վրացի», այլեւ ուղղափառ, քանի որ ես ինչքան տեսնում եմ, վրացիներն այժմ փորձում են վերացնել նախկին հայերից ձեւավորված «վրացի կաթոլիկ» հասկացությունը», – նշում է Կարապետը:

Վրացացած հայ կաթոլիկների թեման ուսումնասիրության կարիք ունի, ընդ որում, տարբեր տեսանկյուններից՝ պատմական, էթնոհոգեբանական եւ այլն: Այս հարցը կապված է նաեւ մի շարք գործոնների հետ. Վրաստանի ներսում տեղի ունեցող էթնիկ խմորումները ներկայացվում են բացառապես վրացերենով, որպեսզի ուրիշներն իրենց խնդիրներին հաղորդակից չդառնան:

Սույն խնդրի խորքային ուսումնասիրությունը պահանջում է հստակ եւ զգուշավոր մասնագիտական մոտեցում: Ի վերջո, սեփական ինքնությունը կորցրած ցանկացած խումբ ունի թույլ կետեր, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի պարզել սեփական արմատներին վերադառնալու առավելագույն ցուցիչը:

¹ 2002թ. Վրաստանում անցկացված մարդահամարի տվյալներով՝ այդ երկրում ապրում են 250 հազար հայեր, նաեւ 150 հազար վրացացած, ովքեր խորհրդային իշխանությունների եւ Վրաստանի անկախության առաջին տարիներին, իշխանությունների ճնշման ներքո փոխել են իրենց ազգանունները վրացականով: Գլխավորապես վրացացել են Թբիլիսիի, Կախեթի շրջանի տասնյակ գյուղեր: Սամցխե-Ջավախքում վրացացել են մեր հիշատակած Վարգավը եւ Խզաբավրան, իսկ Ադիգենի շրջանում՝ Բուլաջուր, Աբասթունյան, Արալ, Ուդե գյուղերը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴԵՄ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՔԱՐՈՉՉՈՒԹՅԱՆ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏԸ

Արաքս Փաշայան

Հայաստանի եւ Հայության դեմ Ադրբեջանի քարոզչությունը, որը ձեւավորվել է Ղարաբաղյան հակամարտության համատեքստում, դարձել է այդ երկրի քաղաքական ռազմավարության ուղենիշներից մեկը, ինչը զուգակցվում է սեփական երկրի նոր կերպարի ձեւավորմամբ: Քարոզչությունն իրականացվում է թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին լսարանի համար հատուկ ընտրված մեթոդաբանությամբ: Արտաքին լսարանի հիմնական թիրախը միջազգային հանրությունն է, որի կարեւոր բաղկացուցիչն իսլամական աշխարհն է: Հիշյալ հարթության մեջ Ադրբեջանը լավագույնս օգտագործում է կրոնական գործոնը, իսկ ավելի ստույգ՝ իսլամական համերաշխության գաղափարը, որն առանցքային նշանակություն ունի մասնավորապես միջազգային իսլամական կրոնաքաղաքական բարձրագույն մարմնի՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության (ԻԿԿ) գաղափարախոսական արժեհամակարգում:

1992-ից ի վեր ԻԿԿ գրեթե բոլոր ձեւաչափի հանդիպումներում Ադրբեջանը, որպես կանոն, փորձում է միջազգային իսլամական հանրությանը ներկայացնել Հայաստանից եկող մարտահրավերները: Դրանով Ադրբեջանը ձգտում է ի ցույց դնել, որ իսլամական աշխարհի աջակցության կարիքն ունի՝ Հայաստանի կողմից «գրավյալ» տարածքների բռնազավթումը եւ այնտեղ իրականացվող «հանցագործությունները» կանխելու նպատակով: Իսլամական աշխարհում Ադրբեջանի կողմից իրականացվող շարունակական քարոզչության արդյունքում, որի հիմքում ընկած է ապատեղեկատվության սկզբունքը, միջազգային իսլամական կառույցներն այլեւս ձեւավորել են իրենց դիրքորոշումը Հայաստանի՝ որպես ադրբեջանական մշակութային արժեքներն ու ռեսուրսները ոչնչացնող երկրի մասին:

Ադրբեջանը Հայաստանի դեմ քարոզչությունն իրականացնում է ոչ միայն ԻԿԿ գագաթաժողովներում եւ արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսներում (որոնցում մասնավորապես վերջին տարիներին, որպես կանոն, ընդունվում է «Հայաստանի Հանրապետության ագրեսիան Ադրբեջանի Հանրապետության դեմ» բանաձեւը), այլ ԻԿԿ ամենատարբեր ձեւաչափի հանդիպումներում: Ասվածի ապացույցը վերջերս՝ 2009թ.

հոկտեմբերի 13-15-ը Բաքվում տեղի ունեցած ԻԿԿ մշակույթի նախարարների VI կոնֆերանսն էր, որին մասնակցում էին 45 երկրի մոտ 200 պատվիրակներ ոչ միայն իսլամական պետություններից, այլև միջազգային առանձին կառույցներից, մասնավորապես Եվրոպայի խորհրդից եւ ՄԱԿ-ից: Նշենք, որ ԻԿԿ մշակույթի նախարարների հերթական կոնֆերանսի հրավիրումը Բաքվում պատահական չէր: Բաքուն ԻԿԿ-ի կողմից հռչակվել է 2009թ. իսլամական մշակույթի մայրաքաղաք: Իսկ 2018թ. ԻԿԿ-ն իսլամական մշակույթի մայրաքաղաք կհռչակի Նախիջեւանը:

Հոկտեմբերի 13-ին Ադրբեջանի նախագահն ուղերձով դիմեց իսլամական երկրների մշակույթի նախարարների VI կոնֆերանսի մասնակիցներին՝ նշելով, որ Հայաստանը «գրավյալ» տարածքներում ոչնչացնում է մզկիթներ եւ իսլամական մշակութային հուշարձաններ: Պատահական չէ, որ կոնֆերանսում ընդունված ամփոփիչ հռչակագրում դատապարտվեց Հայաստանի կողմից Ադրբեջանի գրավյալ տարածքներում պատմամշակութային հուշարձանների «ոչնչացումը», Հայաստանից պահանջվեց կատարել ՄԱԿ բանաձեւերը:

Հատկանշական է, որ նախագահական նստավայրում ընդունելով կոնֆերանսի պատվիրակներին՝ Ի.Ալիեւը «բարեկամության եւ եղբայրության» օրերի շրջանակներում անցկացված կոնֆերանսի աշխատանքները գնահատեց որպես էական ներդրում իսլամական պետությունների համերաշխության եւ նրանց միջազգային դիրքերի ամրապնդման հարցում՝ միաժամանակ բարձր գնահատելով Ղարաբաղյան հարցում ԻԿԿ անդամ պետությունների աջակցությունն Ադրբեջանին, այդ թվում եւ միջազգային մակարդակներում, մասնավորապես, 2008թ. ՄԱԿ ԳԱ-ում:

Ադրբեջանի մշակույթի եւ տուրիզմի նախարարի կարծիքով՝ առկա շեշտադրումների առկայությունը նշանակում է, որ իսլամական պետություններն աջակցում են եւ կաջակցեն Ադրբեջանին ապագայում: Իսկ Ադրբեջանի հոգեւոր առաջնորդ Ալլահշյուբյուր Փաշազադեի հանդամբ՝ Բաքվում նման մասշտաբային միջոցառման անցկացումը մեկ անգամ եւս խոսում է իսլամական աշխարհում Ադրբեջանի բարձր հեղինակության եւ վստահության մասին:

Նշենք, որ իսլամական հուշարձանների ոչնչացման մասին Ադրբեջանի տարածած տեղեկությունները չեն արտացոլում իրականությունը, քանի որ թե՛ Արցախում, թե՛ հարակից տարածքներում իսլամական պատմամշակութային արժեքները հիմնականում պահպանված են: Դրանք հուշարձանագետ Ս.Կարապետյանի կարծիքով՝ մեծ մասամբ թուրքմենական եւ պարսկական ծագում ունեն, եւ միայն շատ քիչ թվով՝ ադրբեջանական, իսկ վերջիններս վերագրվում են 19-րդ դարի երկրորդ կեսին եւ 20-րդ

դարին: Մինչդեռ ադրբեջանցիները իսլամական մշակույթի բոլոր շերտերը փորձում են վերագրել Ադրբեջանին: Ներկայումս կանգուն են Շուշիի մզկիթները, Աղդամի մզկիթն ու դամբարանները, Խոջալուի գերեզմանները, Ֆիզուլիի մզկիթը, գյուղերում պահպանված են բոլոր հուշարձաններն այնպես, ինչպես խորհրդային ժամանակներում: Հուշարձանագետի կարծիքով՝ Արցախում եւ հարակից տարածքներում գտնվող իսլամական հուշարձանները նաեւ հայկական մշակույթի հարստություններ են, քանի որ ստեղծվել են հիմնականում հայ շինարարների կողմից՝ հայկական ճարտարապետության փորձի հիման վրա:

Ի դեպ, հայկական կողմը ոչ միայն չի ոչնչացրել (ինչպես պնդում է Ադրբեջանը), այլև ջանքեր է գործադրում իսլամական հուշարձանները վերականգնելու ուղղությամբ: 2005-ին Հայ Առաքելական եկեղեցու Արցախի թեմը պատրաստականություն հայտնեց իր հովանու տակ վերցնել Շուշիի պարսկական մզկիթը եւ դրա վերականգնման համար մասնագետներ հրավիրել Իրանից: Կովկասի մահմեդականների վարչությունն անմիջապես բացասականորեն արձագանքեց մզկիթի վերականգնմանը, ինչը, ըստ նրանց, կարող է կոծկել «Ադրբեջանի տարածքում» հայերի գործած «բռնարարքները», իսկ իրանցի մասնագետներին ադրբեջանցի հոգեւորականները կոչ արեցին հրաժարվել մզկիթի վերականգնման աշխատանքներին մասնակցելուց: Ներկայումս Արցախի թեմն ապահովում է մզկիթին հարող տարածքի մաքրությունը: Իսկ Շուշի քաղաքում գտնվող մեկ այլ մզկիթ «Շեն» հիմնադրամի ջանքերով արդեն նորոգված է:

Հատկանշական է, որ Շուշիում գտնվող իսլամական հուշարձանների ներկա բարվոք վիճակի ականատեսն են եղել հենց իրենք՝ ադրբեջանցիները, երբ 2009թ. հուլիսին հայ-ադրբեջանական «ժողովրդական դիվանագիտության» շրջանակներում ադրբեջանցի քաղաքական եւ մշակութային մի շարք գործիչներ, այդ թվում՝ Ռուսաստանում Ադրբեջանի դեսպան Փ.Բյուլբյուլօղլին, այցելեցին Արցախ, իսկ հայ գործիչներն էլ եղան Ադրբեջանում: Վերջիններս նկատել էին, որ չնայած հակառակ պնդումներին, Բաքվի հայկական եկեղեցին եղել է առանց խաչի, չնորոգված, բացակայել են բակում երբեւէ եղած խաչքարերը, հայկական արձանագրությունները պատերից ջնջված են եղել, իսկ ներսում ոչ թե գրադարան է եղել, այլ գրքերի պահեստ:

Այսպիսով, Ադրբեջանը որեւէ իսլամական ատյան բաց չի թողնում իր նոր՝ իսլամական իմիջը եւ դրան առնչվող խնդիրները ներկայացնելու համար: Մասնավորապես՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունում Ադրբեջանի հաջողության պատճառն այն է, որ այդ ֆորումում փաստաթղթերն ընդունվում են կոնսենսուսով: Այդտեղ չի գործում քվեարկության

ընթացակարգ, բանաձեւն առաջարկվում է, եւ եթե ոչ մի անդամ պետութիւն վետո չի դնում, այն ընդունվում է: Բնականաբար, որեւէ պետութիւն իսլամական նշված կառույցում չի խախտի դրա հիմնարար սկզբունքներից մեկը՝ իսլամական համերաշխության գաղափարը եւ չի վնասի իր հեղինակութեանը, ինչն էլ հնարավորութիւն է տալիս Ադրբեյջանին՝ առանց ընդդիմախօսի անցկացնել իր համար շահեկան բանաձեւերը:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության համատեքստում Ադրբեյջանի կողմից Չայաստանի դեմ ծավալվող քարոզչության մասին խոսելիս անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաեւ մեկ այլ օրինակի: ԻԿԿ մշակույթի նախարարների Բաքվի հանդիպումից մի քանի շաբաթ անց՝ նոյեմբերի 2-4-ը, կրկին Ադրբեյջանի մայրաքաղաքում տեղի ունեցավ ԻԿԿ երիտասարդական ֆորումի եւ Ադրբեյջանի կապի եւ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների նախարարության համատեղ ջանքերով կազմակերպված միջազգային մեկ այլ կոնֆերանս՝ «Թվային տեխնոլոգիաների դարաշրջանը եւ նոր սերունդը. երիտասարդության հնարավորութիւնների ընդլայնումը ինֆորմացիոն հաղորդակցական կապերում» խորագրով: Չատկանշական է, որ ԻԿԿ հիշյալ կառույցի աշխատանքները համակարգում է հենց Ադրբեյջանը: Կոնֆերանսում հնչած առանձին ելույթներում անհրաժեշտ համարվեց արդի տեխնոլոգիաների զարգացումը նաեւ Ադրբեյջանի դեմ Չայաստանի «ագրեսիան» միջազգային հանրությանն առավել լավ ներկայացնելու համար:

Իսլամական կառույցներում Չայաստանի դեմ Ադրբեյջանի քարոզչության մեկ այլ օրինակ է նոյեմբերի 10-ին Ստամբուլում կայացած ԻԿԿ տնտեսական եւ առեւտրական համագործակցության հանձնաժողովի 25-րդ նստաշրջանում Ադրբեյջանի ներկայացուցչի ելույթը «գրավյալ տարածքների» մասին:

Այլեւս պարզ է, որ Ադրբեյջանն իր ազգային անվտանգութիւնը փորձում է ապահովել նաեւ ապատեղեկատվության միջոցով, որը լայնորեն օգտագործվում է միջազգային, այդ թվում՝ իսլամական համատեքստում: Այս պարագայում Չայաստանը պետք է փորձի համարժեքորեն արձագանքել առկա մարտահրավերներին, ինչպես նաեւ միջազգային հնչեղութիւն տալ Ադրբեյջանի կողմից հայկական մշակութային արժեքների ոչնչացման բազմաթիվ փաստերին, որոնցից են, օրինակ, Նոր Զուղայում շուրջ 218 եկեղեցիների եւ 2005թ. դեկտեմբերին ադրբեյջանական բանակի կողմից հայկական խաչքարերի ոչնչացումը:

«ԳՈՐՇ» ՊԱՏԵՐԱԶՍ

Գագիկ Տեր-Յարությունյան

Աշխարհում կան երկրներ եւ տարածաշրջաններ, որտեղ ընթացող զարգացումները, որոշակի նկատառումներով եւ պատճառներով, գլոբալ տեղեկատվական դաշտում լիարժեք չեն լուսաբանվում: Վերլուծաբանական հանրությունում այդօրինակ տարածքներն ընդունված է անվանել «գորշ»: ԽՍՀՄ քաղաքացիների համար երկար ժամանակ դասական «գորշ» երկիր էր, օրինակ, Աֆղանստանը: Այդ երկրում «ինտերնացիոնալ օգնության» եւ «սոցիալիզմի հաստատման» կարգախոսների ներքո խորհրդային բանակի վարած ու մոտ 10 տարի տևած (1979–1989թթ.) պատերազմի մասին (որի ընթացքում զոհվեց մոտ 15 հազար զինծառայող, իսկ աֆղանների կորուստները՝ ներառյալ խաղաղ բնակչությունը, կազմեցին նվազագույնը մի քանի հարյուր հազար) ԽՍՀՄ քաղաքացիները երկար ժամանակ գրեթե տեղեկացված չէին: Այն տարիներին դա վերագրում էին «սովետական փակ ռեժիմի» առանձնահատկություններին: Աֆղանական պատերազմի տեղեկատվական շրջափակումը վերացվեց միայն 1988–1989թթ., զորբաչոյան «պերեստրոյկայի» ժամանակ, որին եւ հետեւեց խորհրդային զորքերի դուրսբերումն այդ երկրից:

Քսան տարի անց. Անցել է մոտ 20 տարի, եւ նույն Աֆղանստանում արդեն ութ տարի է, ինչ ընթանում է հերթական հակամարտությունը: Այս անգամ ԽՍՀՄ դերը ստանձնել են ԱՄՆ-ը եւ նրա ՆԱՏՕ-ի դաշնակիցները: Փոքր-ինչ փոխվել են նաեւ կարգախոսները. պատերազմն այժմ ընթանում է «ահաբեկչության դեմ պայքարի» եւ «ժողովրդավարության հաստատման» համատեքստում: Անշուշտ, միջազգային հանրությունը ներկայումս ավելի է իրազեկված Աֆղանստանում ընթացող զարգացումների մասին, քան նախկինում խորհրդային քաղաքացիները: Սակայն մինչեւ վերջերս լրատվական հոսքերի դիտարկումը ցույց էր տալիս, որ նոր աֆղանական պատերազմը, այնուամենայնիվ, անհամեմատ ավելի սակավ է լուսաբանվում ՋԼՄ-ում, քան, օրինակ, մերձավորարեւելյան տարածաշրջանի գործընթացները: Այսինքն՝ տարածաշրջանը եւ դրա հետ միասին ընթացող հակամարտությունը վերստին ձեռք էին բերել «գորշ» կարգավիճակ: Տեղեկատվական (եւ ոչ միայն) առումով ստեղծված իրավիճակն ինչ-որ չափով կարելի էր նմանեցնել խորհրդային տարիների «լրատվական

սովին», չնայած ԱՄՆ-ին եւ նրա դաշնակիցներին, թերեւս, դժվար է տոտալիտար, «փակ» երկրներ անվանել:

Միեւնույն ժամանակ, 2009-ից սկսած՝ տեղեկատվական դաշտում անդրադարձն Աֆղանստանի խնդիրներին անհամեմատ աճեց, եւ դա հիշեցնում է «պերեստրոյկայի» ժամանակահատվածը: Այս առումով նկատենք, որ այսօր ԱՄՆ-ում նույնպես ընթանում է յուրօրինակ «պերեստրոյկա»: Ուշագրավ է նաեւ, որ 1988–1989թթ. իրավիճակը Աֆղանստանում գրեթե դուրս էր եկել խորհրդային զորքերի վերահսկումից, ինչը նույնպես բավական մոտ է ներկայումս ձեւավորված իրադրությանը:

Դա պայմանավորված է նրանով, որ ամերիկացիների եւ նրանց դաշնակիցների դեմ գործում են ոչ միայն Թալիբանի եւ Ալ-Քաիդայի զինյալները. ռազմական գործողություններին ներգրավվում են նորանոր էթնիկական խմբեր եւ տարաբնույթ միավորումներ, որոնք զգալիորեն ակտիվացրել են իրենց գործողությունները: Լայնացել է նաեւ այդ գործողությունների աշխարհագրությունը. այսօր մարտերն ընթանում են ոչ միայն Աֆղանստանում, այլեւ Պակիստանում:

Փոխվել է նաեւ զինյալների մարտավարությունը. հատկապես հրթիռների օգտագործումը եւ մահապարտների միջոցով ահաբեկչությունների իրագործումը (դրանք չկային խորհրդային օկուպացիայի տարիներին) նոր եւ բարդ իրավիճակ են ստեղծել: Ռազմական գործողություններն այսօր «տեղափոխվել» են նախկինում համեմատաբար հանգիստ խոշոր քաղաքները (բավական է հիշել վերջերս Քաբուլում ՄԱԿ նստավայրի վրա կատարված հարձակումը եւ Փեշավարի հրթիռակոծումը): Նման մարտավարության դեմ արեւմտյան զինուժը, ինչպես ցույց է տալիս նաեւ Իրաքի նախադեպը, արդյունավետ հակամիջոցներ դեռեւս չի մշակել:

Արդյունքում՝ ԱՄՆ եւ ՆԱՏՕ զինծառայողների կորուստները զգալիորեն աճում են, եւ միայն այս տարվա հոկտեմբերին ամերիկյան բանակը կորցրել է մոտ 60 մարդ: Չնայած Միացյալ Նահանգները 2009-ին լրացուցիչ 17 հազար զինծառայող է ուղարկել Աֆղանստան եւ ընթացող պատերազմի հիմնավորումով \$30 մլրդ-ով ավելացրել է 2010թ. ռազմական բյուջեն, մնացած դաշնակիցների շրջանում նկատվում են բարոյալքման միտումներ: Որոշ երկրներ (օրինակ՝ Իտալիան) մտադիր են այդ երկրից դուրս բերել իրենց զորամիավորումները¹, այլ երկրներում (օրինակ՝ Գերմանիայում) աճում է հասարակական բողոքը վարվող պատերազմի դեմ: Ընդհանրապես պետք է արձանագրել, որ այդ պատերազմի նկատմամբ բացասական վերաբերմունքը միջազգային հանրությունում աճում է. արեւմտյան ՋԼՄ-ում կարելի է հանդիպել բազմաթիվ նյութերի, որոնցում

գուզահեռներ են տարվում Աֆղանական եւ Վիետնամական պատերազմների միջեւ: Վերջինում, ինչպես հայտնի է, ԱՄՆ-ը պարտություն կրեց, որն ամերիկյան մեկնաբանները հաճախ որակում են որպես «ամոթալի»:

Ինչպես հայտնի է, նման պարագաներում լուծումները փորձում են գտնել քաղաքական հարթությունում:

Որոշակի անորոշություն. Այս տարվա մարտին նախագահ Օբաման հրապարակեց Աֆղանստանում եւ Պակիստանում ամերիկյան գործողությունների AfPak (Afganistan եւ Pakistan բառերից) անվանումն ստացած ծրագիրը: Համաձայն փաստաթղթի, Հարավային Ասիայում Միացյալ Նահանգների հիմնական նպատակներն են զինված ահաբեկչական խմբավորումների վերացումը եւ արդյունավետ անվտանգության համակարգի ձեւավորումը: Վերլուծաբանական հանրությունում, ինչպես նաեւ ամերիկյան բարձրաստիճան սպայակազմի որոշ շրջանակներում, զեկույցը մեկնաբանվեց հիմնականում այն ոգով, թե ԱՄՆ նոր վարչակազմը, այլ ուղորտներում վերախմբագրելով Ջ.Բուշի գլոբալ ռազմավարությունը, Աֆղանստանի խնդրում առայժմ սկզբունքորեն չի փոխում դիրքորոշումը: Մասնավորապես, համաձայն Միջազգային հարաբերությունների խորհրդի (Council on Foreign Relations, CFR) փորձագետ Դեմիել Մարկի, Վաշինգտոնի քաղաքականությունը վերոնշյալ երկրների հանդեպ շարունակում է մնալ անորոշ: Ըստ փորձագետի, նոր վարչակազմի ծրագրում հստակեցված չեն ռազմական, հետախուզական եւ դիվանագիտական ռեսուրսների մակարդակն ու դրանց բաշխումը: Խիստ կարեւորվում է նաեւ այն հանգամանքը, որ անորոշ են մնացել նաեւ AfPak-ի իրագործման ժամկետները: CFR-ի փորձագետի կարծիքով՝ Միացյալ Նահանգները պետք է փոխի գերակայությունները տարածաշրջանում՝ ռազմաքաղաքական օգնության եւ ֆինանսական հատկացումների հիմնական մասն ուղղելով ոչ թե Աֆղանստան, այլ Պակիստան, որի կայունության (հատկապես միջուկային զենքի ուղորտում) պահպանումն առավել կարեւոր է: Դ.Մարկը նշում է նաեւ, որ նյութական ռեսուրսների ներկա սղության պայմաններում, Պակիստանի հետ ավելի սերտ համագործակցությունը ռազմաքաղաքական ուղորտում պակաս ծախսատար է, քան պատերազմ վարելն Աֆղանստանում: Համարվում է, որ բոլոր պարագաներում էլ շեշտադրումները երկու երկրներում պետք է դնել զինուժի եւ հատուկ ծառայությունների գործողությունների, այլ ոչ թե «պետական շինարարության» եւ «սոցիալ-տնտեսական զարգացման» խնդիրների վրա:

Հատկանշական է նաեւ, որ ըստ CFR-ի փորձագետի, ամերիկյան ներկայությունը Աֆղանստանում ոչ միայն չի նպաստում իրավիճակի

բարելավմանը, այլև միջազգային հանրությունում տպավորություն է ստեղծում, թե «ԱՄՆ-ը այդ երկրում մնալու գաղտնի պատճառներ ունի»: Նկատենք, որ վերջին հարցադրումը, իրոք, ակտուալ է, եւ պետք է ընդունել, որ ներկայիս բանավեճերն AfPak-ի շուրջ չեն շոշափում պատերազմի իրական նպատակները:

Ուզանավարական նպատակները. Գաղտնիք չէ, որ «ահաբեկչության դեմ պայքարը» եւ «Ժողովրդավարության հաստատումը» Աֆղանստանում կամ Պակիստանում սոսկ PR-ային կարգախոսներ են: Եվ դա, անշուշտ, առաջին հերթին հայտնի է ամերիկյան արտաքին քաղաքականության ոլորտի «ուղեղային կենտրոնի»՝ CFR-ի փորձագետներին: Պատերազմը Հարավային Ասիայում վարվում է բացառապես ռազմավարական-աշխարհաքաղաքական հարթությունում, եւ CFR-ը, խորհուրդ տալով Օբամայի վարչակազմին «թեթեւ» նայել «պետական շինարարության» եւ «սոցիալ-տնտեսական զարգացման» խնդիրներին, փաստորեն կոչ է անում չմոռանալ այդ պատերազմի իրական նպատակները: Տարածաշրջանի աշխարհագրությունը գրեթե իդեալական է ԱՄՆ հիմնական մրցակիցների՝ Չինաստանի եւ Ռուսաստանի (իսկ որոշ պարագաներում՝ նաեւ Իրանի) դեմ գործողություններ ծավալելու տեսանկյունից: Աֆղանստանում արդեն իսկ ստեղծվել է 12 ռազմակայանից բաղկացած ամերիկյան զինուժի զարգացած ենթակառուցվածք՝ իր օդանավակայաններով եւ այլ կառույցներով: Սակայն խնդիրը միայն այն չէ, որ պատերազմական իրադրությունում ախտյաններին արդյունավետ օդային եւ հրթիռային հարվածներ հասցնելու հնարավորություն լինի:

Գերակայությունն այդ տարածաշրջանում թույլ է տալիս անմիջականորեն ազդել նախկին խորհրդային միջինասիական հանրապետությունների վրա: Արմատական իսլամական գաղափարախոսության տարածումը եւ ահաբեկչական խմբավորումների ձեւավորումն այդ հանրապետություններում նպաստում են «գունավոր հեղափոխությունների» ու այլ գործողությունների միջոցով Ռուսաստանի հարավային սահմաններում «անկայունության գոտի» ձեւավորելուն:

Նույնատիպ նկատառումներ կան նաեւ Չինաստանի հանդեպ: Համաձայն բազմաթիվ աղբյուրների, դեռ մինչեւ 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչությունը ԿՀԿ-ն ձգտում էր ուղղորդել իսլամական ծայրահեղականներին ավելի ակտիվորեն աջակցելու ուղղության անջատողականությանը, եւ վերջին անկարգությունները Սինցզյանի ինքնավար շրջանում վկայում են, որ այդ ուղղությամբ որոշակի «առաջընթաց է նկատվում:

Խիստ կարեւոր է նաեւ աշխարհատնտեսական-էներգետիկ գործոնը:

Աֆղանստանով պետք է անցնի Կասպից-Յնդկական օվկիանոս նախատեսվող նավթամուղը, իսկ Թուրքմենստանից Յնդկաստան տանող գազամուղը (որով շահագրգռված են ամերիկյան Unocal, Enron եւ Halliburton ընկերությունները), ըստ դեռ չհաստատված վերջնական նախագծի, նույնպես անցնելու է Աֆղանստանով եւ Պակիստանով:

Սակայն, համաձայն որոշ փորձագետների, ԱՄՆ ծրագրերը չեն սահմանափակվում միայն աշխարհաքաղաքական եւ աշխարհատնտեսական նկատառումներով:

Գլոբալ օպիումային պատերազմ. Համաձայն գերմանացի քաղաքագետ Վիլյամ Էնդհալի վարկածի, ԱՄՆ զինուժը գտնվում է Աֆղանստանում նաեւ նրա համար, որ վերահսկի աշխարհի ամենախոշոր՝ օպիումի աճեցման ու առաքման աֆղանական շուկան եւ օգտագործի թմրանյութերը հատկապես Ռուսաստանի դեմ, իսկ ստացված գերշահույթներն ուղղի ճգնաժամից տուժած ամերիկյան ֆինանսական համակարգի վերականգնմանը:

Նման վարկածը կարող է եւ լուրջ չթվալ, սակայն փաստերը խոսում են հօգուտ գերմանացի քաղաքագետի: Համաձայն տարբեր աղբյուրների (այդ թվում՝ ԱՄՆ նախագահի աշխատակազմի «Թմրանյութերի ոլորտում ազգային քաղաքականության» վարչության ղեկավարի), վերջին 1-2 տարում Աֆղանստանը մատակարարում է համաշխարհային օպիատների սեւ շուկայի շուրջ 90%-ը: Ըստ ՄԱԿ թմրանյութերի եւ հանցագործությունների վարչության (UNODOC) 2009թ. հրապարակած տվյալների, Ռուսաստանը դարձել է հերոինի խոշորագույն շուկա՝ սպառելով այդ թմրանյութի տարեկան արտադրանքի 20%-ը: Համաձայն ՄԱԿ տվյալների, վերջին 10 տարում թմրանյութերի թիվն այդ երկրում աճել է 10 անգամ եւ այժմ կազմում է 1,5 մլն: Ռուսաստանում տարեկան օգտագործում են 75-80 տ հերոին (այսինքն՝ ավելի շատ, քան Չինաստանը՝ 45 տ եւ ԱՄՆ-ն ու Կանադան միասին վերցրած՝ 20 տ), իսկ թմրանյութերի գնման համար ծախսվում է \$13 մլրդ:

ՌԴ Պետդոմայի Միջազգային հարաբերությունների կոմիտեի անդամ Սեմյոն Բադդասարովը, որը Կենտրոնական Ասիայի հանրահայտ գիտակներից է, նույնպես պնդում է, որ ԱՄՆ-ը եւ ՆԱՏՕ-ն ոչ թե պայքարում, այլ փաստացի նպաստում են թմրանյութերի աճեցմանն Աֆղանստանում: Ս.Բադդասարովը մասնավորապես նշում է, որ 2001թ. Թալիբանի վարչախմբի իշխանության օրոք այդ երկրում հավաքում էին ընդամենը 185 տ օպիում, իսկ ներկայումս՝ 43 անգամ ավելի՝ 8000 տ: Այս ամենին հավելենք, որ Վիլյամ Էնդհալի տվյալներով՝ թմրանյութերի աճեցման եւ

սպառնան գլխավոր հովանավորն Աֆղանստանի ղեկավար Յամիդ Քարզայն է:

Յարկ է նշել, որ «օպիումային» զենքը հայտնի է դեռևս 17-րդ դարից: Յուլանդացիներն այդ թմրանյութը վաճառում էին Ինդոնեզիային՝ համեմունքների դիմաց, նպատակ ունենալով այդպիսով նաև բարոյալքել ինդոնեզացիներին, որոնք դիմադրում էին հոլանդական պլանտացիաների տարածմանն իրենց երկրում: Յետագայում այդ տեխնոլոգիան մեծ հաջողությամբ կիրառեցին նաև բրիտանացիները Չինաստանի դեմ: Առաջին (1840–1842թթ.) եւ երկրորդ (1856–1860թթ.) օպիումային պատերազմների ընթացքում, թեյի ներկրման առևտրում արծաթը փոխարինելով օպիումով, նրանք կարողացան չինացիների գրեթե կեսին դարձնել թմրամոլ եւ այդպիսով փաստացի գրավել այդ երկիրը:

¹ Այդ համատեքստում բնութագրական է իտալական գորամիավորման հետ կապված միջադեպը: Բացահայտվել էր, որ այդ երկրի հատուկ ծառայությունները կաշառել էին աֆղան զինյալներին, որպեսզի վերջիններս ակտիվ ռազմական գործողություններ չվարեն իտալացիների դեմ:

ԵՎՐԱՄԻՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱԳԱՅԻ ՇՈՒՋ **Բենիամին Պողոսյան**

2004թ. իրականացված ընդլայնման արդյունքում Եվրամիության կազմում Կիպրոսի եւ Մալթայի հետ միասին ընդգրկվեցին նաեւ նախկին սոցիալիստական համակարգի մաս կազմող Արեւելյան եւ Կենտրոնական Եվրոպայի մի շարք երկրներ: Ակնհայտ էր, որ Եվրամիությունն աստիճանաբար միջազգային հարաբերությունների լուրջ գործոնի է վերածվում եւ ավելի ազդեցիկ դերակատարում է ստանձնելու աշխարհաքաղաքական տարբեր գործընթացներում: Միաժամանակ թե՛ քաղաքագետների ու վերլուծաբանների եւ թե՛ Եվրամիության բարձրաստիճան պաշտոնյաների համար հստակ էր մեկ բան. առանց լուրջ կառուցվածքային բարեփոխումների Եվրամիությունը չի կարող հավակնել իր առջեւ ծառայած մարտահրավերների հաղթահարմանը: Նոր ձեւավորված հսկայի բարեփոխման նպատակ էր հետապնդում Եվրամիության սահմանադրության նախագիծը, որի հիմնական դրույթների շուրջ Եվրամիության անդամ բոլոր 25 պետությունների ղեկավարները համաձայնության եկան 2004թ. հոկտեմբերին: Սակայն 2005թ. մայիսին Ֆրանսիայում, իսկ այնուհետեւ հունիսին Նիդեռլանդներում անցկացված հանրաքվեների արդյունքում նշված երկրները մերժեցին սահմանադրության առաջարկվող նախագիծը:

Ստեղծված փակուղու հաղթահարման ուղղությամբ Եվրամիությունը քայլեր սկսեց ձեռնարկել 2007թ. ամռանը: Եվրամիության սահմանադրության փոխարեն առաջ քաշվեց Եվրամիության ընդհանուր կառույցներին ավելի քիչ լիազորություններ տրամադրող պայմանագիր ստորագրելու գաղափարը: Պայմանագրի տեքստը Եվրամիության անդամ բոլոր 27 պետությունների ղեկավարները ստորագրեցին 2007թ. դեկտեմբերի 13-ին Լիսաբոնում: Ի տարբերություն սահմանադրության, որի վավերացման համար Եվրամիության մի շարք երկրներ որոշել էին հանրաքվեներ անցկացնել, Լիսաբոնյան պայմանագրի վավերացման համար հանրաքվե անցկացվեց միայն Իռլանդիայում: 2008թ. հունիսի 12-ին անցկացված քվեարկության մասնակիցների մեծամասնությունը դեմ արտահայտվեց պայմանագրին, սակայն 2009թ. հոկտեմբերի 2-ի վերաքվեարկության արդյունքում Իռլանդիան եւս վավերացրեց Լիսաբոնյան պայմանագիրը: Պայմանագրի վավերացման խնդրում վերապահություններ ունեին նաեւ

Լեհաստանը եւ Չեխիան, սակայն Իռլանդիայում կայացած կրկնակի քվեարկությունից հետո նախ պաշտոնական Վարչական, իսկ 2009թ. նոյեմբերի 3-ին՝ նաեւ պաշտոնական Պրահան վավերացրին պայմանագիրը՝ ճանապարհ բացելով դրա՝ ուժի մեջ մտնելու համար:

Լիսաբոնյան պայմանագիրը փոփոխություններ է առաջարկում ինչպես Եվրամիության կողմից որոշումներ ընդունելու գործընթացում, այնպես էլ միության կառուցվածքում: Զգալի նորամուծություններ են նախատեսվում նաեւ արտաքին քաղաքականության բնագավառում: Ստեղծվում է Եվրամիության խորհրդի նախագահի պաշտոնը, որը փաստացի իրականացնելու է Եվրամիության նախագահի պարտականությունները եւ ընտրվելու է երկու տարի վեց ամիս ժամկետով: Եվրամիության արտաքին քաղաքականության կոորդինացումը հանձնարարվում է արտաքին քաղաքականության գլխավոր հանձնակատարին, որը փաստացի իրականացնելու է Եվրամիության արտաքին գործերի նախարարի գործառույթները: Այս փոփոխությունները հնարավորություն կտան հստակություն մտցնել Եվրամիության արտաքին քաղաքականության մշակման, իրականացման եւ կոորդինացման խնդիրներում: Պայմանագիրն զգալիորեն ընդլայնում է Եվրախորհրդարանի լիազորությունները: Այն Եվրամիության միակ մարմինն է, որը ձեւավորվում է բնակչության ուղղակի քվեարկության ճանապարհով: Այսուհետեւ Եվրախորհրդարանը վճռական ձայնի իրավունք է ստանում արդարադատության, գյուղատնտեսության, ոստիկանական համակարգի, միջազգային պայմանագրերի վավերացման, ինչպես նաեւ մի շարք այլ ոլորտներին առնչվող խնդիրների կարգավորման գործընթացում: Առավել մեծ իրավունքներ են տրվում նաեւ Եվրամիության քաղաքացիներին: Պայմանագրի համաձայն, Եվրոպական հանձնաժողովը պարտավոր է որոշում ընդունել ցանկացած նախաձեռնության վերաբերյալ, որին աջակցություն կհայտնի առնվազն մեկ միլիոն քաղաքացի: Պայմանագիրը նաեւ սահմանում է յուրաքանչյուր երկրի՝ Եվրամիության կազմից դուրս գալու իրավունքը, չնայած այդ գործընթացի մանրամասները չեն ներկայացվում:

Կարելու փոփոխություններ են իրականացվել նաեւ Եվրոպական խորհրդի կողմից որոշումների կայացման մեխանիզմներում, չնայած հարկ է նշել, որ դրանք կսկսեն կիրառվել սկսած 2014թ.: Այս ոլորտում պայմանագիրը նախատեսում է «կրկնակի մեծամասնության» սկզբունքը: Որոշումների ընդունման համար դրանց օգտին պետք է քվեարկի Եվրամիության անդամ երկրների առնվազն 55 տոկոսը, որոնք ներկայացնելու են Եվրամիության բնակչության ընդհանուր թվի 65 տոկոսը: Որոշումների կայացման այս մեխանիզմը հնարավորություն է տալիս առավել արդյու-

նավետ կառավարել 27 պետություն ընդգրկող Եվրամիությունը՝ հնարավորինս խուսափելով փակուղային իրավիճակներից, երբ նույնիսկ մեկ երկրի բացասական դիրքորոշումը կարող է խափանել հրատապ եւ կարեւոր քայլերի իրականացումը:

Լիսաբոնյան պայմանագրի վավերացումը հնարավորություն է տալիս Եվրամիությանն ավելի ակտիվորեն ներգրավվել կտրուկ փոփոխվող աշխարհաքաղաքական գործընթացներում: Միջազգային հարաբերություններն այժմ ապրում են զարգացման մի յուրահատուկ ժամանակաշրջան: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտին հաջորդող շրջանում միջազգային հարաբերությունները ձեւավորվում էին երկբեւեռ աշխարհի տրամաբանության շրջանակներում, որտեղ բեւեռներից մեկի առաջնորդը Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներն էր, մյուսինը՝ Խորհրդային Միությունը: Սոցիալիստական համակարգի եւ ԽՍՀՄ փլուզումը 1990-ական թվականների սկզբին համապատասխան պայմաններ ձեւավորեց համաշխարհային մակարդակում ԱՄՆ գերիշխանության հաստատման համար: Աշխարհի միակ գերտերության կարգավիճակն ստանձնած պաշտոնական Վաշինգտոնը շուրջ 15 տարի գործում էր գրեթե անմրցակից աշխարհում՝ իր կամքը թելադրելով միջազգային համակարգի այլ ներկայացուցիչներին: Սակայն այդ իրավիճակն աստիճանաբար սկսել է փոխվել, եւ ներկայումս մենք ականատես ենք մի գործընթացի, որը պատկերավոր կարելի է անվանել որպես «Մյուսների վերելք»: Ռազմական առումով Միացյալ Նահանգները պահպանում է գերիշխանությունը, սակայն այլ ոլորտներում՝ տնտեսություն, մշակույթ, սոցիալական հարաբերություններ, ուժի կենտրոնն աստիճանաբար հեռանում է ԱՄՆ-ից: Ձեւավորվում են ազդեցության նոր բեւեռներ՝ Չինաստան, Հնդկաստան, Ռուսաստան, Բրազիլիա, որոնք աստիճանաբար ավելի ու ավելի հստակ են արտահայտվում միաբեւեռ աշխարհի ներկայիս համակարգը փոփոխելու անհրաժեշտության մասին: Այս գործընթացն իր արտացոլումն է գտնում նաեւ միջազգային ազդեցիկ կազմակերպություններում: Պատահական չէ, որ համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի հաղթահարմանն ուղղված գազաթաժողովներն անցկացվում են ոչ թե «Մեծ յոթնյակի» կամ «ութնյակի», այլ «Մեծ քսանյակի» ձեւաչափով: Աստիճանաբար հզորացող պետությունները նոր լիազորություններ են պահանջում միջազգային տնտեսական այնպիսի կազմակերպություններում, ինչպիսիք են Համաշխարհային բանկը եւ Արժույթի միջազգային հիմնադրամը:

Ահա այսպիսի պայմաններում Լիսաբոնյան պայմանագրի վավերացման գործընթացի ավարտը հնարավորություն է տալիս Եվրամիությանն ակտիվորեն ներգրավվել ընթացող աշխարհաքաղաքական գործընթաց-

ներում եւ դառնալ ձեւավորվող բազմաբեւեռ աշխարհի կարելոր կենտրոններից մեկը: Շուրջ 490 միլիոն բնակչություն, ավելի քան 4 միլիոն 300 հազար քառակուսի կիլոմետր տարածք եւ 14 տրիլիոն ԱՄՆ դոլար Յամախառն ներքին արդյունք ունեցող Եվրամիությունը լուրջ հավակնություններ կարող է ներկայացնել նոր ձեւավորվող միջազգային համակարգում բավականաչափ ազդեցիկ դիրք գրավելու համար: Եվրամիության բոլոր 27 պետությունների ընդհանուր ՀՆԱ-ն մոտավորապես հավասար է ԱՄՆ ՀՆԱ-ին, իսկ բնակչությունն ԱՄՆ-ին գերազանցում է շուրջ երկու հարյուր միլիոնով: Միաժամանակ, ի տարբերություն նոր ձեւավորվող աշխարհաքաղաքական այլ կենտրոնների, Եվրամիությունը հիմնականում զերծ է կրոնական եւ միջէթնիկական խոր հակասություններից, այստեղ բնակչության մեծամասնությունն ընդհանուր արժեհամակարգի կրող է: Այս բոլոր գործոններն էլ ավելի են մեծացնում գլոբալ մասշտաբով առաջատար դիրքեր գրավելու Եվրամիության հնարավորությունները:

Սակայն Եվրամիության առջև կանգնած են նաեւ մի շարք խնդիրներ, որոնց կարգավորումը միայն հնարավորություն կտա վերջինիս միջազգային հարաբերություններում իրապես կարելոր դերակատարում ստանձնել: Չնայած Լիսաբոնյան պայմանագրի վավերացմանը, դեռեւս առկա է բաժանումը այսպես կոչված հին եւ նոր Եվրոպաների միջեւ՝ ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների առնչությամբ: 2004թ. հետո Եվրամիությանն անդամակցած Կենտրոնական եւ Արեւելյան Եվրոպայի պետություններն ու մերձբալթյան երկրները շատ ավելի սերտ հարաբերություններ ունեն ԱՄՆ-ի հետ, ինչը հատկապես արտահայտվեց Իրաք ամերիկյան ներխուժման ընթացում: Պատահական չէ, որ «Հին Եվրոպա» տերմինը շրջանառության մեջ մտցրեց ԱՄՆ պաշտպանության նախկին նախարար Դոնալդ Ռամսֆելդը՝ առաջին հերթին Գերմանիային, Ֆրանսիային, իսկ 2004թ. մարտից հետո՝ նաեւ Իսպանիային մեղադրելով հակամերիկանիզմի եւ արագ փոփոխվող շրջապատում դանդաղկոտություն ցուցաբերելու մեջ:

Եվրամիության ներսում լուրջ տարածայնություններ են առկա նաեւ Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների ապագայի խնդրում: Այստեղ եւս Եվրամիության հին եւ նոր անդամների դիրքորոշումները բավականաչափ տարբեր են, ինչը հատկապես վառ դրսեւորումներ ունեցավ 2008թ. ռուս-վրացական պատերազմի ընթացքում: Եթե Ֆրանսիայի նախագահ Նիկոլա Սարկոզին ժամանեց Մոսկվա՝ Դմիտրի Մեդվեդեւի հետ հնարավոր զինադադարի պայմանները քննարկելու համար, ապա Լեհաստանի նախագահ Լեխ Կաչինսկին նույն օրը մեկնեց Թբիլիսի՝ աջակցություն հայտնելով Միխեիլ Սաակաշվիլուն եւ լրջորեն քննադատելով Ռուսաստանին:

Եվրամիության անդամ Կենտրոնական եւ Արեւելյան Եվրոպայի պետությունները մերձբալթյան հանրապետությունների հետ միասին ռուս-վրացական պատերազմից հետո Եվրամիությունից պահանջում էին պատժամիջոցներ կիրառել Ռուսաստանի նկատմամբ: Ռուսաստանի հանդեպ կոշտ դիրքորոշման վերջին վկայությունը նոյեմբերի սկզբին Լեհաստանի արտգործնախարար Ռադեկ Սիկորսկու Վաշինգտոնի Ռազմավարական եւ միջազգային հարաբերությունների կենտրոնում ունեցած ելույթն էր, որտեղ վերջինս հայտարարեց Ռուսաստանի հնարավոր ագրեսիայից պաշտպանվելու համար Լեհաստանի տարածքում ամերիկյան զորքերի տեղակայման անհրաժեշտության մասին՝ շեշտելով, որ սառը պատերազմի տարիներին Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությանը ներխուժումից ապահովագրում էր ոչ թե ՆԱՏՕ-ին այդ երկրի անդամակցությունը, այլ երեք հարյուր հազար ամերիկյան զինվորների առկայության փաստը: Լեհաստանի արտգործնախարարը մտազոհություն էր հայտնել նաեւ վերջերս Բելառուսի տարածքում ռուս-բելառուսական համատեղ զորավարությունների կապակցությամբ, որոնց ընթացքում, ինչպես նշել էր Սիկորսկին, փորձարկվել են Լեհաստան ներխուժման սցենարներ:

Իր հերթին պաշտոնական Մոսկվան բավականաչափ կոշտ արձագանքեց Սիկորսկու այս հայտարարություններին: Ռուսաստանի Արտաքին գործերի նախարարության խոսնակը նշեց, որ Լեհաստանը դեռեւս մտածում է սառը պատերազմի չափանիշներով, իսկ ռուս վերլուծաբանները շեշտում են, որ Լեհաստանի տարածքում ամերիկյան զորքերի տեղակայումը կխախտի ԱՄՆ-ի կողմից Ռուսաստանին տրված երաշխիքները, որոնց համաձայն՝ խոշորածավալ ամերիկյան ուժեր չպետք է տեղակայվեն նախկինում Վարշավայի պայմանագրին անդամակցող ՆԱՏՕ նոր անդամների տարածքում:

Ռուսաստանի հանդեպ դիրքորոշման, ինչպես նաեւ ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների սերտացման խնդրում նշված պետությունների մոտեցումը գրեթե լիովին համընկնում է Մեծ Բրիտանիայի տեսակետներին: Հարկ է փաստել, որ Եվրամիության համար կարեւորություն ներկայացնող արտաքին քաղաքական շատ խնդիրներում պաշտոնական Լոնդոնի տեսակետները տարբերվում են Եվրամիության մյուս «ծանրքաշայինների»՝ Ֆրանսիայի եւ Գերմանիայի դիրքորոշումներից եւ շատ ավելի մոտ են ԱՄՆ մոտեցումներին: Մեծ Բրիտանիա–Ֆրանսիա–Գերմանիա տարածայնությունները շատ հաճախ լուրջ խոչընդոտ են արտաքին քաղաքական կարեւորագույն հարցերում Եվրամիության միասնական դիրքորոշման ձեւավորման ճանապարհին: Մեծ Բրիտանիան յուրահատուկ պատկերացումներ ունի նաեւ Եվրամիության դերի եւ

նշանակության վերաբերյալ՝ պնդելով, որ կազմակերպությունը հիմնականում պետք է սահմանափակվի տնտեսական ինտեգրման խնդիրներով՝ միջազգային ասպարեզում առաջին հերթին հանդես գալով որպես միասնական տնտեսական, այլ ոչ թե քաղաքական միավոր:

Այս խնդրի յուրահատուկ լուծում կարող է դառնալ Մեծ Բրիտանիայի նախկին վարչապետ Թոմի Բլեյրի ընտրությունը Եվրամիության խորհրդի նախագահի պաշտոնում: Բլեյրը կարող է նպաստել Մեծ Բրիտանիայի եւ մայրցամաքային Եվրոպայի պետությունների միջեւ առկա խնդիրների կարգավորմանը, ինչպես նաեւ դրական դերակատարություն ստանձնել ԱՄՆ–Եվրամիություն հարաբերություններում: Ներկայումս Բլեյրն այդ պաշտոնի հիմնական թեկնածուն է, չնայած մի շարք եվրոպական պետություններ գտնում են, որ վերջինիս կողմից Եվրամիության փաստացի նախագահի պաշտոնի ստանձնումը կարող է վտանգել արտաքին քաղաքական խնդիրներում Եվրամիության անկախությունը՝ ԱՄՆ-ի հետ Մեծ Բրիտանիայի չափազանց սերտ կապերի պատճառով:

Այնուամենայնիվ, չնայած առկա խնդիրներին, Լիսաբոնյան պայմանագրի վավերացումը էական քայլ է Եվրամիության՝ միջազգային ասպարեզում ազդեցիկ գործոնի վերածվելու ճանապարհին, որը երկարաժամկետ առումով զգալի հետեւանքներ կունենա աշխարհաքաղաքական գլոբալ գործընթացների վրա: Չնայած պաշտոնական Վաշինգտոնի հետ ունեցած որոշ տարածայնություններին, Եվրամիությունը ԱՄՆ-ի հետ միասին արեւմտյան քաղաքակրթության եւ արժեհամակարգի հիմնասյուներից է, եւ նրա աստիճանական հզորացումը արգելակող դեր կարող է խաղալ համաշխարհային ուժային կենտրոնների՝ Արեւմուտքից դեպի Ասիա տեղափոխման գործընթացում:

ԱՄՆ – ԻՍՐԱՅԵԼ ԶԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵԼԵԿԷԶՆԵՐԸ

Սուրեն Մանուկյան

Նորբլյան հանձնաժողովը 2009թ. խաղաղության համար մրցանակը շնորհեց Բ.Օբամային՝ հիմնավորելով դա այն առանձնահատուկ ջանքերով, որ ԱՄՆ նախագահը գործադրում է ժողովուրդների միջև համագործակցության բարելավման ուղղությամբ: Հատուկ նշվում են Մերձավոր Արևելքում ԱՄՆ ձեռնարկած քայլերը: Իրականում, հրաժարվելով իր նախորդի վարած քաղաքականությունից, Օբաման որեւէ ձեռքբերում այս ուղղությամբ դեռ չի արձանագրել: Միակ բանը, որին նա հասավ այս փուլում, ամերիկա-իսրայելական հարաբերություններում ժամանակավոր սառնությունն էր:

Ամերիկյան արտաքին քաղաքականության «փոփոխություն»

2009թ. հունվարից ստանձնելով ԱՄՆ նախագահի պաշտոնը՝ Բ.Օբաման շտապեց իրականացնել ընտրությունների ժամանակ առաջ քաշած իր կարգախոսը՝ «Փոփոխություն»: Այն դրսևորվեց արտաքին քաղաքական գրեթե բոլոր ուղղություններում, այդ թվում նաեւ մերձավորարևելյան քաղաքականությունում: Մերձավոր Արևելքում ԱՄՆ նախագահի հատուկ բանազնաց նշանակված Ջորջ Միքչելի առաջ խնդիր դրվեց ակտիվացնել ԱՄՆ քաղաքականությունը տարածաշրջանում: Իսկ 2009թ. հունվարի 27-ին արաբական «ալ-Արաբիա» հեռուստաընկերությանը տված հարցազրույցում Բ.Օբաման փաստեց, որ հարկ է «հանդիպել բոլոր կողմերի հետ ու նախ եւ առաջ լսել բոլորին, քանի որ նախկինում Միացյալ Նահանգները սովորաբար ամեն ինչ սկսում էր պարտադրանքով»: Փոփոխության ձգտումն ավելի դրսևորվեց 2009թ. հունիսի 4-ին Կահիրեի համալսարանում ԱՄՆ նախագահի ելույթում: Հնչեցրած խոսքերն արդարացրին հսկայական հեռուստալսարանի սպասելիքները. «Ես եկել եմ Կահիրե Միացյալ Նահանգների եւ ամբողջ աշխարհի մուսուլմանների միջև նոր հարաբերությունների սկիզբ դնելու համար, որը հիմնված է լինելու շահերի եւ փոխադարձ վստահության վրա: Այն պետք է կառուցված լինի այն ճշմարտության վրա, որ Ամերիկան եւ իսլամը չեն դիմակայում միմյանց եւ մրցակցելու առիթ նույնպես չունեն:

Կան շատ ընդհանուր գծեր եւ սկզբունքներ, որոնք միացնում են նրանց: Դրանք արդարության, առաջադիմության, հանդուրժողականության եւ յուրաքանչյուր մարդկային էակի արժանապատվության ընդունման սկզբունքներն են»: Իհարկե, այս խոսքերն ասվել էին նաեւ նրա նախորդի՝ Բուշի օրոք, սակայն այս անգամ լսարանը ցանկանում էր հավատալ ԱՄՆ նոր նախագահի անկեղծությանը:

Եվ, իրոք, փոփոխություններն ԱՄՆ մերձավորարեւելյան քաղաքականության մեջ շուտով տեսանելի դարձան: Հայտարարվեց մինչեւ 2012թ. Իրաքից ամերիկյան զորքերի դուրսբերման պատրաստականության մասին: ԱՄՆ նախկին նախագահ Բուշի հռչակած Չարի առանցքի մեջ ընդգրկված Իրանի եւ Սիրիայի հետ հարաբերությունները որոշակիորեն փոխվեցին: Վաշինգտոնն ընդմիջումից հետո նոր դեսպան նշանակեց Դամասկոսում, ինչպես նաեւ Իրանի հետ ուղղակի երկխոսության պատրաստականություն հայտնեց: Փոփոխություններ նախաձեռնվեցին նաեւ ԱՄՆ – Իսրայել հարաբերություններում:

ԱՄՆ նոր վարչակարգի մերձավորարեւելյան ռազմավարությունը, հիմնականում կրկնում է 2006թ. Դեմոկրատական կուսակցության նախընտրական Բեյքեր–Համիլթոն ծրագրի դրույթները: Այն նախատեսում էր Իսրայելի կողմից զգալի զիջումներ՝ որպես Սիրիայի եւ Իրանի հետ ԱՄՆ երկխոսության եւ տարածաշրջանում արեւմտամետ արաբական ռեժիմների հեղինակության բարձրացման համար անհրաժեշտ պայման: Սա նաեւ թույլ էր տալու Օբամային ապահովագրել իր ամենակարեւոր արտաքին քաղաքական խոստման՝ Իրաքից ամերիկյան զորքերի դուրսբերման ավելի արդյունավետ իրականացումը:

Իսրայելին առաջարկվում էր ընդունել Սաուդյան Արաբիայի առաջարկած խաղաղության նախաձեռնությունը՝ հետ քաշվել մինչեւ 1948–1949թթ. ձեւավորված կանաչ գիծը, համաձայնել Պաղեստինյան պետության ստեղծմանը Արեւմտյան ափի եւ Գազայի ամբողջ տարածքում, Երուսաղեմի բաժանմանը եւ պաղեստինյան փախստականների վերադարձին Իսրայելի ներքին շրջաններ: Սրա դիմաց արաբական վարչակարգերը պետք է համաձայնեն «Իսրայելի հետ հարաբերությունների նորմալացմանը» եւ ներգրավվեն Իրաքում իրավիճակի կարգավորման Սպիտակ տան ծրագրի մեջ:

Սակայն շուտով պարզ դարձավ, որ նախընտրական այս ծրագրերն այդքան էլ իրատեսական չեն իրական քաղաքականության մեջ: Իրանը եւ Սիրիան թեւ իրենց գոհունակությունը հայտնեցին Օբամայի նոր քաղաքականության վերաբերյալ, սակայն այն օգտագործեցին ընդամենը սեփական դիվանագիտական դիրքերն ամրապնդելու համար՝ չիրաժար-

վելով սեփական ավանդական գործողություններից: Իրաքում իրավիճակը չի կայունանում, եւ կասկածներ են առաջանում ամերիկյան զորքերի դուրսբերումից հետո այնտեղ հնարավոր զարգացումների վերաբերյալ: Իսկ Իսրայելը բնավ էլ չի պատրաստվում զիջել այն հարցերում, որոնք արդեն մոտ կես դար վեճերի առարկա են մնում:

Չին խնդիրներ եւ նոր ճնշումներ

ԱՄՆ նախագահ Բ.Օբաման արաբ-իսրայելական հակամարտության լուծման եւ խաղաղության հաստատման բանալին համարեց Պաղեստինյան պետության ստեղծումը: Թեեւ սա նոր դրույթ չէ, եւ նույնիսկ հստակ նշված է 2003թ. մայիսի 7-ի ճանապարհային քարտեզում, սակայն Օբաման դրա իրականացմանն ավելի մեծ վճռականությամբ լծվեց:

Պաղեստինյան փախստականների «վերադարձի իրավունք» տերմինն ամերիկյան քաղաքական բառապաշար մտավ դեռ Ջ.Բուշի օրոք, որը, ենթարկվելով «Իրաքի հետազոտման խմբի» ղեկավարների (այդ թվում՝ ԱՄՆ նախկին պետքարտուղար Ջեյմս Բեյքերի) ճնշմանը, համոզեց ԱՄՆ կառավարությանն աջակցել բանակցություններում առանցքային խնդիրներից մեկին՝ պաղեստինցիների վերջնական կարգավիճակին: Ջորջ Բուշը մի քանի անգամ հրապարակավ հայտարարեց պաղեստինցիների այդ իրավունքի մասին:

Չաջորդ հարցը, որն ակտիվորեն քննարկվում էր 2009թ. ամռանը, Չորդանան գետի Արեւմտյան ափի իսրայելական բնակավայրերի խնդիրն էր: Այս հարցի վերաբերյալ տարբեր կարծիքներ կան նաեւ հենց Իսրայելի ներսում, եւ Սպիտակ տանը կարծում էին, որ հնարավոր է առանց մեծ դժվարության համոզել Իսրայելի կառավարությանը դադարեցնել շինարարությունը եւ ենթակառուցվածքների զարգացումը հրեական բնակավայրերում՝ կանաչ գոտուց դուրս: Օբամայի խորհրդականները համոզված էին, որ Իսրայելի նոր վարչապետ Նեթանյահուն, ունենալով ավելի կարեւոր՝ Իրանի հարցում ԱՄՆ աջակցությունն ստանալու անհրաժեշտություն, չի համառելու նման՝ ավելի երկրորդական խնդրում: Նախագահը եւ պետքարտուղարը մի քանի անգամ հրապարակայնորեն հայտարարեցին, որ քննադատում են այդ քաղաքականությունը եւ կառուցապատումը համարում են անօրինական:

Ծնշումն Իսրայելի վրա շարունակվեց նաեւ այլ ուղղություններով. Վաշինգտոնն առաջին անգամ բարձրացրեց իսրայելական միջուկային զենքի թեման՝ կոչ անելով հայտարարագրել միջուկային զինանոցը եւ ոչնչացնել այն: ԱՄՆ նախագահը նաեւ հրաժարվեց Իրանի նկատմամբ

Իսրայելի կողմից ուժի հնարավոր կիրառումը միանշանակ պաշտպանելուց: Բարձրաձայնվեց նույնիսկ Իսրայելին ֆինանսական օգնության կրճատման հնարավորության մասին:

Իսրայելական մերժումը եւ փոխզիջման սահմանները

Իսրայելը, սակայն, այնքան ուժեղ գտնվեց, որ հրաժարվեց նման չափի զիջումների գնալ: Դա առավելապես երեւաց այն ժամանակ, երբ 2009թ. փետրվարին իշխանության եկավ աջ կառավարության ղեկավար Բենիամին Նեթանյահուն, որը վաղուց հայտնի է տարածաշրջանային կարգավորման Օսլոյի պարադիգմի նկատմամբ ունեցած բացասական դիրքորոշմամբ: Բացի այդ, նա ընտրություններից հետո կազմեց լայն կոալիցիոն կառավարություն, որը մեծ հեղինակություն է վայելում երկրում եւ այնքան ամուր է, որ ընդունակ է դիմակայել արտաքին ճնշումներին:

Սկզբում Նեթանյահուն, որն իշխանության գալուց հետո խստացրեց Իսրայելի դիրքորոշումը պաղեստինյան հարցում, ստիպված էր որոշակի զիջումների գնալ: Նա նույնիսկ համաձայնեց Պաղեստինյան պետության ստեղծմանը, սակայն դրա դիմաց պահանջեց Իսրայելի համար «հրեական ժողովրդի ազգային պետության կարգավիճակ»: Սա հակասության մեջ է մտնում պաղեստինյան քաղաքական վերնախավի մի մասի կարծիքի, օրինակ՝ ՀԱՄԱՍ-ի դիրքորոշման հետ, որոնք կարծում են, թե չի կարելի ազգային բնորոշումներ տալ ստեղծվելիք երկու պետություններին՝ մտադրություն ունենալով ապագայում ժողովրդագրական աճի միջոցով հետզհետե գերիշխանություն հաստատել նաեւ Իսրայելում: Բացի այդ, Նեթանյահուն պնդում էր Պաղեստինի ապառազմականացումը՝ «եւս մեկ Գազայի հատված եւ երկրորդ Իրան սեփական սահմանների մոտ» չստանալու համար:

Սակայն, որոշ ժամանակ անց, Նեթանյահուն, որը միշտ աշխատել է չհակադրվել ամերիկացիներին, այս անգամ բավական կոշտ ձեւով մերժեց նրանց առաջարկները: Ամերիկյան պահանջները, իսրայելական ընկալմամբ, չափազանց մեծ էին, եւ սա ավելի ակնհայտ դարձավ, երբ ԱՄՆ պետքարտուղարությունը, ճշգրտելով սեփական դիրքորոշումը հրեական բնակավայրերի կառուցապատման վերաբերյալ, հայտարարեց, որ նկատի ունի նաեւ Արեւելյան Երուսաղեմի հրեական թաղամասերը: Նման բան ամերիկյան վարչակարգերը երբեք թույլ չէին տվել: Իսրայելը քանդեց 22 բնակավայր, սակայն մոտ ութ տասնյակ բնակավայր չցանկացավ վերացնել: Ըստ Նեթանյահուի՝ 300 հազար բնակիչներով այդ բնակավայրերը չեն կարող չընդլայնվել բնական աճի պատճառով: Երուսաղեմի

պարագայում Իսրայելի վարչապետը բացառեց բաժանման ցանկացած տարբերակ՝ Երուսաղեմը համարելով հրեական ժողովրդի հավերժ մայրաքաղաք: Փախստականների վերադարձի վերաբերյալ հայտարարվեց, որ դա անհամատեղելի է Իսրայելի՝ իբրև հրեական ժողովրդի ազգային օջախի, կարգավիճակի հետ: Այս դիրքորոշումը պաշտպանեցին Իսրայելի գրեթե բոլոր քաղաքական ուժերը:

Բացի այդ, Իսրայելին հաջողվեց բնակավայրերի թեման քաղաքական դաշտից տեղափոխել հումանիտար հարթություն՝ բարձրացնելով սեփական պատմական հայրենիքում հրեաների բնակվելու իրավունքի հարցը, անկախ նրանից, թե որտեղով են անցնելու Իսրայելի եւ Պաղեստինյան պետության ապագա սահմանները:

Իսրայելի նման միակարծությունը եւ համառությունը տվեց իր պտուղները: Օգոստոսի 27-ին հայտարարվեց, որ Յուդեայում եւ Սամարիայում շինարարության ժամանակավոր սառեցման դիմաց ԱՄՆ-ը հանում է Արևելյան Երուսաղեմին վերաբերող նույնանման պահանջը: Սեպտեմբերի սկզբին պարզ դարձավ, որ Արևելյան ափի հրեական բնակավայրերի շուրջ 2500 բնակարանային եւ հասարակական-կոմունալ օբյեկտների շինարարությունը շարունակվում է, իսկ պաշտպանության նախարար Էհուդ Բարաքը հավանություն տվեց եւս 455 նոր միավորի շինարարությանը: Սեպտեմբերի 22-ին Նյու Յորքում Նեթանյահու – Օբամա հանդիպման արդյունքում բանակցությունների բառապաշարից դուրս եկավ «բնակավայրերում շինարարության սառեցում» տերմինը՝ տեղը զիջելով «վերաբնակեցման ակտիվության սահմանափակմանը»:

Մոտեցումների մեղմացումը ծայրահեղ բացասական արձագանք գտավ արաբական վարչակարգերի մոտ: Պաղեստինյան ազգային ինքնավարության նախագահ Մ.Աբասն Իսրայելի հետ բանակցությունների վերսկսումը կապեց Իսրայելի կողմից վերաբնակեցման քաղաքականության դադարեցման հետ: Սա նոր հնարավորություն տվեց իսրայելցիներին՝ համոզել ամերիկացիներին, որ Վաշինգտոնի կողմից հրեական բնակավայրերում շինարարությունը դադարեցնելու պահանջը գործընթացի առաջխաղացման միջոցից վերածվում է բանակցությունների գլխավոր խոչընդոտի:

Վերադարձ ավանդական քաղաքականությանը

Յանդիպելով Իսրայելի նման համառ դիմադրությանը՝ Օբաման ամենայն հավանականությամբ հասկացել է, որ իր նախորդների «փոքր գործերի» փուլային տարբերակով առաջ շարժվելու մարտավարություն

արաբ-իսրայելական հակամարտության պարագայում ավելի արդյունավետ է, քան կտրուկ որոշումները:

Այս պարագայում կամ պետք է ավելացնել ճնշումը Իսրայելի վրա՝ գնալով ամերիկա-իսրայելական հարաբերությունների ավելի սրման, կամ զիջել Նեթանյահուին՝ սեփական հեղինակության հաշվին, բայց պահպանելով Իսրայելի հետ «հատուկ հարաբերությունները»: Կարելի է փաստել, որ երկրորդ տարբերակը հաղթել է, եւ ամերիկա-իսրայելական հարաբերությունները, զոնե այս փուլում, վերադարձել են այն ավանդական կարգավիճակին, երբ Իսրայելի անվտանգության ապահովումը լինելու է ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության անկյունաքարերից: Սա բնական է, հաշվի առնելով այն աջակցությունը, որ հրեա ընտրողները ցույց տվեցին Օբամային (78%) եւ այն ներգրավվածությունը, որ նրանք ունեն ԱՄՆ նախագահի վարչակարգում (Օբամայի աշխատակազմի ղեկավարը՝ Ռ.Էմանուելը, եւ գլխավոր քաղաքական խորհրդականը՝ Դ.Աքսելրոդը, հրեաներ են, որոնք սերտ կապեր ունեն համայնքի հետ):

ԱՄՆ-ը վերադարձավ իր ավանդական քաղաքականությանը: Դրա ամենավառ արտահայտությունը եղավ նոյեմբերի սկզբին ՄԱԿ նախաձեռնած, Գազայում 2009թ. սկզբին իրականացված իսրայելական գործողությունները գնահատող Գոլդաթոմի զեկույցի քննադատությունը ԱՄՆ Կոնգրեսի եւ վարչակարգի կողմից, որոնք Իսրայելին քննադատող փաստաթուղթը որակեցին «անաչառությունից զուրկ եւ խեղված»:

ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆԻ ԴԵՐԸ ԻՍՐԱՅԵԼՈՒՄ

Կարեն Վերանյան

Չրեա զինվորականի վարքականոնը

Չրեության շրջանում զինվորականի կերպարը մշտապես ընկալվել է որպես հրեական պետականության շարունակականության, հրեա ժողովրդի ու նրա ժառանգության պաշտպանության առաջնակարգ երաշխիքներից մեկը: Հատկապես պետականության բացակայության ժամանակաշրջանում էապես կարելուովել է հրեա զինվորականի բարոյահոգեւոր բարձր պատրաստվածության հարցը՝ որպես ազգային ինքնության պահպանման կարելուրագույն բաղադրիչ: Արդյունքում՝ հրեության պատմության հաղթանակներն ու հերոսապատումները դարձել են այն կարելուրագույն արժեհամակարգային սկզբունքները, որոնք եւ հետագայում հիմք հանդիսացան հրեա զինվորի վարքականոնի ստեղծման համար: Զինվորական վարքականոնի շուրջ ձեւավորված ավանդական մոտեցումներն իրենց կիրառական գործածությունը ստացան Առաջին աշխարհամարտի տարիներին, երբ դրվեցին հրեական պետականության վերստեղծման հիմքերը: Առանձնակի պետք է ներկայացնել Իոսիֆ Տրումպելդորի կերպարը, որը զգալի ավանդ ունեցավ վարքականոնի նորմերի ձեւավորման գործում: Չրեության շրջանում հերոսացված Տրումպելդորը հստակ էր գիտակցում ժամանակաշրջանի միջազգային բարդ իրադրությունում հրեական պետականության ստեղծման հարցում հրեա զինվորի՝ որպես խիզախ, բարոյահոգեւոր բարձր արժեքներ կրող մարտիկի, անգնահատելի կարելուրությունը: Տրումպելդորը մեծ տեղ էր հատկացնում «ժողովրդի բանակի» գաղափարին, որի զինվորականները իրենց հետեւից կտանեին հրեա ժողովրդին, կպաշտպանեին վերջինիս ու իրենց պետականությունը՝ չխնայելով սեփական կյանքը: Տրումպելդորը հրեա զինվորականի վարքականոնի հիմքում տեսնում էր «ասպետական պատասխանատվության» բարոյական նորմը:

Չրեա զինվորականի վարքականոնի՝ տրումպելդորյան մոտեցումն աջակցություն ստացավ հրեական պետական հիմնադիր այրերի (առաջին հերթին՝ երկրի առաջին վարչապետ Դավիթ Բեն-Գուրիոնի) կողմից: Նրանց բարոյական պատկերացումները կենտրոնանում էին պետականակենտրոն գաղափարախոսության վրա, ըստ որի՝ հրեա զինվորի արժեքային համակարգի հիմքում դրվում էր հրեական պետությանն անվերապահ

ծառայելու ու հավատարիմ լինելու զգացումը՝ որպես «բարձրագույն առաքելություն»:

Յրեա զինվորի դերը կարեւորվեց եւ հետագա տասնամյակներում՝ պայմանավորված արաբ-իսրայելական հաճախակի պատերազմներով, ինչը հետեւաբար նպաստեց վարքականոնի հայեցակարգի ի մի բերման գործընթացին: Յայեցակարգն ամփոփ բնույթ ստացավ 1992թ., երբ Իսրայելի պաշտպանության ուժերը ներկայացրին «Իսրայելի պաշտպանության ուժերի վարքականոնը»: Փաստաթուղթը ստացավ լայն միջազգային հնչեղություն: Վերջին շրջանում ԱՄՆ Պենտագոնը միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարում դիմել է զինվորի վարքականոնի՝ հրեական փորձի օգնությանը: Իսրայել պետության կողմից վարքականոնին տրված բարձրագույն կարեւորության մասին է խոսում այն, որ վերջինս հանդիսանում է Իսրայելի պաշտպանության ուժերի դոկտրինի երկու գլխավոր բաժիններից մեկը՝ «Եթիկա» խորագրով: Փաստաթղթի համաձայն, «Իսրայելի պաշտպանության ուժերի նպատակն է Իսրայելի պետության ու նրա անկախության գոյության պաշտպանությունը, Իսրայելում բնականոն կյանքի խաթարմանն ուղղված բոլոր թշնամական ջանքերի չեզոքացումը: Իսրայելի պաշտպանության զինվորները պարտավոր են մարտնչել, անվերապահորեն ներդնել իրենց ողջ ունակությունները եւ նույնիսկ զոհաբերել իրենց կյանքը հանուն Իսրայելի պետության, նրա քաղաքացիների պաշտպանության»:

Վարքականոնում հաստատագրված արժեքներից հատկապես պետք է առանձնացնել հետեւյալները.

- ❖ առաքելության գիտակցում եւ նպատակային կամք՝ այդ առաքելության կատարման ու հաղթանակի հասնելու համար,

- ❖ պատասխանատվության զգացում՝ Իսրայել պետության, նրա բնակիչների պաշտպանության գործում,

- ❖ անձնական օրինակի մատուցում (հրեա մարտիկը պետք է կատարի իր պարտականությունները այնպես, ինչպես ինքն է պահանջում գործընկերներից),

- ❖ մարտական գործողությունների ժամանակ հրեա զինվորականը պետք է վտանգի իր եւ իր գործընկերների կյանքը՝ միայն այն չափով, որչափով պահանջվում է դրված առաքելության կատարման համար,

- ❖ եղբայրություն կամ թիմային ոգի:

Իսրայելի պաշտպանության ուժերի հայեցակարգի մյուս՝ «Յիմնական հայեցակարգ» մասնաբաժնում նույնպես առանձնահատուկ շեշտվում են հրեա զինվորականության բարոյահոգեբանական պատրաստվածության

հիմնահարցերը՝ որպես Իսրայելի պետության, նրա բնակիչների պաշտպանության հիմնարար երաշխիք: «Հիմնական հայեցակարգում» ներառված հիմնադրույթների շարքում տիպիկ օրինակ է առաջին կետը, ըստ որի՝ «Իսրայելը չի կարող պարտություն կրել անգամ մեկ պատերազմում»:

Հրեա ռազմագերիների խնդիրը

Հրեության շրջանում յուրաքանչյուր հրեա զինվորի բարձր արժեւորման հանգամանքը հաստատվում է նաեւ հրեա ռազմագերիների ազատման հարցերի լուսաբանման առումով, ինչն առանցքային տեղ է զբաղեցնում հուդայականությունում: Հրեա ռազմագերիների ազատագրումն ասոցացվում է «Գեուլա» կամ «Ազատագրում» կոչվող բարեգործության ամենօրյա աղոթքի հետ, որում հրեաներն իրենց շնորհակալությունն են հայտնում Աստծուն՝ Մովսեսի առաջնորդությամբ Եգիպտոսից հրեաներին ստրկությունից ազատագրելու համար: Աստված հրեա ժողովրդին ներկայանում է ոչ թե երկնքի ու երկրի արարիչ, այլ որպես ազատագրիչ: Եգիպտոսից հրեաներին ստրկացումից ազատելու հիմնահարցը նշանակալի տեղ ունի նաեւ հրեության ազգային ինքնության համատեքստում: Այստեղից էլ հրեա ռազմագերիների խնդիրը կապվում է եգիպտոսյան գերեվարումից հրեա ժողովրդի ազատագրման հետ: «Միշնե Թորա»-ի 7-րդ՝ «Աղքատներին բարեգործություն անելու մասին» օրենքում ասվում է. «Գերիների ազատագրումը նախորդում է աղքատների կերակրմանն ու հոգ տանելուն, եւ գոյություն չունի մեկ այլ առավել կարեւոր պատվիրան, քան գերիների ազատումը, քանզի գերին ե՛ւ քաղցած է, ե՛ւ պապակ, ե՛ւ մերկ, ե՛ւ իր կյանքը մշտապես վտանգի տակ է գտնվում: Նա, ով աչք է փակում գերիների ազատման վրա ու խուսափում դրանից, դրանով իսկ խախտում է Թորայի մեկնություններից ու գրություններից շատերը»:

Հրեական կրոնական ավանդություն հրեա ռազմագերու՝ ամեն գնով ազատման սկզբունքը դարերի ընթացքում կրոնաիրավական այլ մեկնությունների անհրաժեշտություն առաջացրեց: Խնդիրն այն է, որ ցանկացած փրկագնով ազատման գործում հրեության պատրաստակամությունը բերեց թշնամիների կողմից հրեաների առեւանգման դեպքերի հաճախացմանն ու նոր պահանջների առաջադրմանը: Անհրաժեշտություն առաջացավ որոշ սահմանափակումներ մտցնել փրկագնի վճարման հարցում, որտեղ առաջ եկավ «գերիներին ազատագրում են իրենց (գերիների) ունեցած գնի սահմաններում եւ ոչ ավելին» սկզբունքը: Սակայն միջնադարյան ժամանակաշրջանից սկսած՝ այդ մոտեցման ջատագովներն աստիճանաբար տեղի տվեցին, եւ կրկին առաջ մղվեց «գերեվարված հրեաներին ցանկացած գնով ազատագրելու» սկզբունքը, ըստ որի՝ հրեա

ռազմագերու ազատումը դիտվեց հրեական համայնքների անվտանգության ապահովման կարեւորագույն նախապայման: Այս միտումը դարերի ընթացքում այնքան արմատացավ հրեական կրոնաիրավական նորմերում, որ քայլեր ձեռնարկվեցին «ցանկացած գնով եւ նույնիսկ ավելին» սկզբունքի առաջնորդման հարցում:

Ռուսայական մեկնություններում եգիպտական գերության ժամանակաշրջանը կարեւորվում է նաեւ նրանով, որ այն առիթ հանդիսացավ հրեա ժողովրդի համար էլ ավելի արժեւորելու անհատի ու իր մերձավորի ազատության գաղափարը: Այստեղից էլ բխում է հուդայական այն սկզբունքը, ըստ որի՝ քանի դեռ գոնե մեկ հրեա կգտնվի գերության մեջ, հրեական համայնքի ու նրա անդամների անվտանգությունը կլինի սպառնալիքի ներքո:

Հրեա ռազմագերիների՝ ամեն գնով ազատման գաղափարը շարունակում է մնալ հրեության ազգային ինքնության անքակտելի մասը նաեւ Իսրայել պետության հիմնադրման փուլում: 20-րդ դարի սկզբներին հրեական պետականության հիմնադրման տարիներին եւ 1948թ. Իսրայելի ստեղծումից հետո, երբ ավելի արժեւորվեց հրեա զինվորականության դերը հրեության ու Իսրայել պետության անվտանգության ապահովման հարցում, յուրաքանչյուր հրեա ռազմագերու՝ ցանկացած գնով հայրենիք վերադարձնելու հարցը դարձավ խիստ սկզբունքային: Փաստերը բավական տպավորիչ են: Այսպես, Իսրայել պետության անկախության համար մղված պատերազմից հետո երկրի ղեկավարությունն արաբական երկրների հետ իրականացրեց գերիների փոխանակում, որի արդյունքում ազատ արձակվեցին 6.306 արաբներ՝ 885 հրեա ռազմագերիների դիմաց: Առավել խոսուն է 1956թ. Սինայի կամպանիայից հետո ռազմագերիների փոխանակման վիճակագրությունը, որի արդյունքում Իսրայելն ընդամենը 4 հրեա ռազմագերիների ազատ արձակելու համար եգիպտոսին հանձնեց շուրջ 5.500 ռազմագերիների: 1982թ. սեպտեմբերին լիբանանյան առաջին պատերազմի արդյունքում ստորագրվեց «Զիբրիլի առաջին գործարքը» (Ահմադ Զիբրիլ՝ «Պաղեստինի ազատագրման ժողովրդական ճակատ» խմբավորման առաջնորդ)՝ հրեա ութ ռազմագերիների ազատման համար: 1983թ. նոյեմբերին ազատ արձակվեցին միայն վեցը, որի դիմաց իսրայելական կողմը հանձնեց 4.700 գրոհայինների եւ Իսրայելի բանտերում գտնվող եւս 65 ռազմագերիների: Իսկ 1985թ. մայիսի 21-ին իրականացվեց «Զիբրիլի երկրորդ գործարքը», որով ազատ արձակվեցին 1.150 դատապարտված գրոհայիններ՝ երեք հրեա ռազմագերիների ազատագրման դիմաց: 2004թ. Իսրայելը ազատ արձակեց 450 ռազմագերիների, որոնց դիմաց հայրենիք վերադարձվեցին երեք հրեա զինվորների դիակները:

Ներկայումս իսրայելական կողմը բանակցություններ է վարում ՀԱՄԱՍ-ի հետ 2006թ. հունիսի 25-ին գերեվարված հրեա զինվորական Գիլադ Շալիթի ազատման հարցի շուրջ: Գերեվարումից երկու օր անց՝ հունիսի 28-ին, Իսրայելը նախաձեռնեց «Ամառային անձրեւներ» կամ «Գիլադ Շալիթի ազատագրման» ռազմական գործողությունը: Արդյունքում՝ իսրայելական կողմը կարողացավ ձերբակալել ՀԱՄԱՍ-ի 64 անդամների, այդ թվում՝ Պաղեստինի ազգային վարչության 8 նախարարների: Իսկ 2009թ. հոկտեմբերի 2-ին Գ.Շալիթին նկարահանող երկու ռուպեանոց տեսաժապավենի ձեռքբերման դիմաց իսրայելական կողմն ազատ արձակեց 20 պաղեստինցի գերեվարված կանանց:

2006թ. հուլիսի 12-ին սկսված լիբանանյան երկրորդ պատերազմի հետեւանքով Հիզբալլահ խմբավորումը գերեվարեց երկու իսրայելցի զինծառայողների (Էհուդ Գոլդասեր եւ Էլդադ Ռեզեւ), որոնց դիակների վերադարձման դիմաց պահանջվում էր Իսրայելի բանտերից ազատ արձակել 1.000 պաղեստինցիների: 2008թ. հուլիսի 16-ին՝ գերեվարումից երկու տարի անց, հրեա զինվորների դիակները վերադարձվեցին Իսրայել, որի դիմաց իսրայելական կողմն ազատ արձակեց հայտնի լիբանանցի գրոհային Սամիր Կունտարին (1979թ. դատապարտվել էր քառակի ցմահ բանտարկության՝ հրեա ընտանիքի սպանության մեղադրանքով): Բացի այդ, Իսրայելը պարտավորվեց Հիզբալլահին հանձնել պաղեստինցի ու լիբանանցի գրոհայինների շուրջ 200 դի: Է.Գոլդասերի եւ Է.Ռեզեւի մարմինների մասերի ինքնությունը հաստատելու նպատակով իսրայելական կողմն անցկացրեց ԴՆԹ-ի փորձաքննություն, որը հաստատեց դիակների ինքնությունը: Ի դեպ, մինչեւ իսրայելական կողմից ԴՆԹ-ի փորձաքննության անցկացումը, նման հետազոտություն իրականացրել էր ՄԱԿ-ը, սակայն իսրայելական կողմը որոշ կասկածներ ուներ այդ փորձաքննության արդյունքների վերաբերյալ:

Ազգակերտում՝ հերոսապատումներով

Հրեա զինվորականության դաստիարակության եւ առհասարակ հրեա ժողովրդի ազգակերտման գործում անգնահատելի է հրեա ժողովրդի հերոսապատումների մասին ազգային կոլեկտիվ հիշողության վերականգնումը: Ռազմական հաղթանակների թեմատիկայի հասարակայնացումն ավելի ակտուալ դարձավ Իսրայել պետության հիմնադրումից հետո, երբ նորովի վերիմաստավորվեցին ինչպես անցյալի ձեռքբերումները, այնպես էլ պարտությունները: Այս առումով, հատուկ առանձնացվում է 66-73թթ. Հռոմեական կայսրության դեմ Մասադա ամրոցի ինքնապաշտպանությունը, որը դարձավ 20-րդ դարի հրեաների ազգային ազատագրական

պայքարի ու հրեական պետականության ստեղծման գործում ոգեկոչման խորհրդանիշ՝ մարմնավորելով հայրենասիրության բարձր գիտակցությունը, ազգային արժանապատվությունը, եւ ամենակարեւորը՝ մինչեւ վերջ կռվելու պատրաստականությունը: Մասադայի ինքնապաշտպանությունը, չնայած ողբերգական ելքին, հրեության շրջանում ընկալվում է որպես փառահեղ հաղթանակ: Հրեա շուրջ 960 ապստամբներ, լինելով պաշարված Մասադայի ամրոցում, գերադասեցին զոհվել եւ մնալ ազատ, քան կենդանի՝ գերեվարության մեջ, եւ դիմեցին զանգվածային ինքնասպանության: Մասադայի հերոսապատման մեծարման ավանդույթը նոր եռանդով շարունակվեց Իսրայել պետության հիմնադրումից հետո՝ դառնալով Իսրայելի պաշտպանության բանակի (ՑԱԽԱԼ) խորհրդանիշներից մեկը: Երկրի ՁՈւ ստեղծման առաջին տարիներից շարունակվեց հրեա զինվորականության ավանդույթը՝ կանոնավոր արշավների կազմակերպումը Մասադայի լեռ, որտեղ տրվում էր զինվորական երդում:

Մասադայի հերոսապատումը կարեւորվում է նաեւ արտաքին քարոզչական հարթությունում: Հիշատակենք 2008թ. մայիսի 15-ին Քնեսեթում Իսրայել պետության հիմնադրման 60-ամյակի կապակցությամբ ԱՄՆ նախկին նախագահ Ջ.Բուշի հայտնի ելույթը, որտեղ առանձնահատուկ նշվում էր նաեւ Մասադայի մասին. «Իսրայելի քաղաքացիներ, Մասադան էլ երբեք չի ընկնի, եւ Ամերիկան մշտապես ձեր կողքին կլինի»: Իսկ մինչ ելույթը՝ նույն օրը, նախագահ Բուշն այցելել էր Մասադայի լեռ:

Հրեա զինվորականության հոգեբարոյական դաստիարակության գործում մեծ է նաեւ 1920թ. Թել Հայ հրեական բնակավայրի ինքնապաշտպանությունը կազմակերպած Իոսիֆ Տրումբելդորի կերպարը, որը նոր շունչ հաղորդեց 20-րդ դարակգրին հրեական ազգային ազատագրական պայքարին: Թել Հայի ինքնապաշտպանությունում, մահկանացուն կնքելիս, Տրումպելդորն արտասանում է հետեւյալ խոսքերը. «Երջանիկ է նա, ով զոհվում է հայրենիքի համար»: Այդ բառերը փորագրված են Տրումպելդորի գերեզմանին, որի վրա Իսրայելի պաշտպանության բանակի երիտասարդ զինվորականները երդում են տալիս: Տեղին է հիշատակել 1943թ. այդ առիթով Դ. Բեն-Գուրիոնի ելույթը, որտեղ նա փառաբանեց 1920թ. Թել Հայի հրեական բնակավայրի ինքնապաշտպանությունը՝ անվանելով այն «երկրորդ Մասադա»: Բեն-Գուրիոնի խոսքերով՝ ինչպես Մասադան, այնպես էլ Թել Հայը, ցուցաբերեց արժանապատվությամբ մեռնելու նոր ճանապարհ՝ զենքը ձեռքին:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Ռուբեն Մելքոնյան

ՀԱՅ – ԹՈՒՐԹԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ 1

Սերգեյ Վարդանյան

ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ԿՐՈՆԱՓՈԽ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԹՎԱՔԱՆԱԿԻ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ. ՀԱՅԱԽՈՍ ՀԱՄՇԵՆՑԻՆԵՐ 5

Արեստակես Սիմավորյան

ՎՐԱՑԱՑԱԾ ՀԱՅ ԿԱԹՈՒԼԻԿՆԵՐ 9

Արաքս Փաշայան

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴԵՄ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՔԱՐՈՉՉՈՒԹՅԱՆ
ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏԸ 17

Գագիկ Տեր-Հարությունյան

«ԳՈՐՇ» ՊԱՏԵՐԱԶՄ 21

Բենիամին Պողոսյան

ԵՎՐԱՄԻՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱԳԱՅԻ ՇՈՒՐՁ 27

Սուրեն Մանուկյան

ԱՄՆ–ԻՍՐԱՅԵԼ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԵԼԵՎԷՋՆԵՐԸ 33

Կարեն Վերանյան

ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆԻ ԴԵՐԸ ԻՍՐԱՅԵԼՈՒՄ 39

*Շապիկին պատկերված է
Վարագ լեռը*

«ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ», Հայաստանի
Հանրապետական կուսակցության հրատարակություն
Խմբագրական խորհուրդ
Երեւան, 375010, Մելիք-Աղամյան 2: Հեռ. 58 04 91, 58 04 83:
Էլ. փոստ՝ hanrapetakan@hhk.am:
Հիմնադիր՝ Հայաստանի Հանրապետական կուսակցություն:

Թուղթը՝ օֆսեթ, ֆորմատը՝ 70×108 1/16:
Պայմանական 3,5 մամուլ: Տպաքանակը՝ 1000:
Տառատեսակը՝ «Arial Armenian» եւ «Vs Helvetica»:
Վկայական՝ Օ1Մ 000176:
Տպագրվել է «Ամարաս» տպարանում: